

Матвєєва Н.О.

**МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
У РОБОТІ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ**

Матвєєва Н.О.

**МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
У РОБОТІ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ**

Івано-Франківськ

2014

ББК 74.04

УДК 37.011.31:371.14

Матвєєва Н.О.

Майстерність учителя початкової школи у роботі з обдарованими дітьми: Навчально-методичний посібник/Матвєєва Н.О. – Івано-Франківськ, НАІР, 2014. – 104 с.

Методичний посібник присвячено питанням специфіки педагогічної діяльності з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу з означеної проблеми, вивчено практичний досвід співпраці батьків, учителів, психологів та обдарованих дітей. Праця ґрунтується на Національній доктрині розвитку освіти в Україні в ХХІ ст., Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Типовому положенні про атестацію педагогічних працівників України.

Спрогнозовано та апробовано умови підвищення ефективності навчання і виховання обдарованих учнів початкової школи на основі аналізу використання різноманітних форм роботи із ними, завдяки систематичному підвищенню професійного рівня педагогів у системі післядипломної роботи та налагодженню співпраці їх із батьками школярів.

Видання прислужиться студентам вищих педагогічних навчальних закладів, учителям, методистам, вихователям ГПД, батькам.

Рецензенти:

Султанова Л.Ю., кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник Київського інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Рега О.С., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника

Рекомендовано до друку Вченою радою Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 06 березня 2014 р.)

Матвєєва Н.О., 2014

З М І С Т

Передмова.....	5
Основні питання феномену педагогічної майстерності.....	8
Теоретичні аспекти дослідження обдарованості.....	29
Обдарованість та її ознаки.....	39
Особливості роботи з обдарованими дітьми.....	58
Проблеми обдарованих дітей. Робота з батьками.....	70
Післямова.....	92
Перелік використаних джерел.....	95
Додатки	98

ПЕРЕДМОВА

«У природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної. Кожному можемо дати щастя творення, кожного треба вивести в люди...» В.Сухомлинський

Практика доводить, що досить довгий час наша школа орієнтувалася на дитину із середніми здібностями. Натомість робота з обдарованими школярами залишалась осторонь. Проте, сьогодні в еру нових відкриттів і досягнень ми не можемо бути байдужими до тих, кого природа щедро обдарувала здібностями й талантом. Та й з іншого боку, виявлення здібностей обдарованих дітей приносить користь не лише самим дітям, а й державі у цілому. На часі – підготовка висококваліфікованих працівників, ерудованих спеціалістів, духовно багатих з стійкою громадською позицією особистостей, здатних до прийняття нестандартних рішень, тих, що уміло йдуть у ногу з часом, суспільством. Розбудова державності в Україні зумовила нові тенденції щодо розвитку освіти. З'явилася нагальна потреба суспільства у творчих, діяльних обдарованих, інтелектуально й духовно розвинених громадянах. А тому центром концепції розвитку навчальних закладів сьогодні є творча особистість, індивідуальна робота з обдарованими дітьми. Мета розвитку кожного школяра – допомогти реалізувати свої індивідуальні якості, розвинути творчий потенціал, який стане у пригоді оточуючим, суспільству.

Особливе місце у процесі вияву та розвитку обдаровань відіграє саме початкова школа – той період у житті дитини, коли вона починає нове самостійне (по відношенню до дошкілля) життя. Характерні особливості молодшого шкільного віку засвідчують про те, що саме у цьому віці дитина здатна яскраво фантазувати та уявляти, прагнути до пізнання чи створення чогось нового, не маючи при цьому жодних рамок і обмежень. Роль учителя полягає у тому, щоб своєчасно розпізнати ту особистість, яка виявляє ознаки несхожості, обдарованості. Важливо, що талант може й не виявитись, якщо у процесі

навчання та виховання не урахувати індивідуальні здібності дитини, не створювати умови для їх розвитку.

Проблема виявлення та навчання обдарованої молоді не нова і сягає у давнину. Так ще у ХІХ – на початку ХХ ст. передові педагоги намагалися виявити таланти у народному середовищі, наполягаючи на потребі допомоги обдарованим дітям у їх розвитку. Нам відомі різні погляди щодо навчання обдарованих дітей: ідея прискореного навчання, створення спецшкіл та спец класів. Сьогодні усі вони знайшли своє відображення у організації шкіл з класами з поглибленим вивченням предметів, а також у створенні індивідуальних планів розвитку здібних дітей педагогами-новаторами.

Проте, як показує практика, панівною стає тенденція відмови від створення спеціалізованих закладів для обдарованих, оскільки кожна обдарована дитина переважну частину свого життя житиме у суспільстві, яке складається з людей різного рівня. Тому перевага віддається профілюючим класам, які не відокремлюють таких дітей від загальної маси інших.

На часі – створення нової школи, колиски творчості; школи, яка б забезпечувала реальну індивідуалізацію без ізоляції обдарованих дітей від соціального середовища, вивчала особливості кожного вихованця та пристосовувала усі прийоми виховання та впливу до кожного зокрема.

Відтак, нині акцентується увага на підготовці педагога нового ХХІ століття – висококваліфікованого, компетентного, культурного, творчого, результатом педагогічної діяльності якого буде розвиток здібностей його вихованців. Саме учитель створює атмосферу, яка може надихати учня чи руйнувати його упевненість в собі, заохочувати чи пригнічувати його інтереси, розвивати чи ігнорувати здібності, розвивати чи гальмувати творче начало.

Ми прагнемо розглянути учителя як рушійну силу у процесі творення обдарованої особистості, її розвитку. Від майстерності та професіоналізму педагога сьогодні залежать успіх усієї справи – навчання й виховання, розвиток

творчого потенціалу, здібностей та таланту кожного вихованця. А тому, учитель, що працює з обдарованими школярами, повинен бути чуйним й доброзичливим; володіти високим загальним та культурним рівнем; бути професійно обізнаним й комунікабельним у спілкуванні з обдарованими дітьми, емоційно стабільним. Педагог початкової школи повинен систематично прагнути самовдосконалення та самореалізації; вивчати новітні досягнення та приймати сміливі рішення; прагнути творчості. Тільки тоді, під виховним впливом творчого наставника, може розвинутилась особистість цікава, з високим інтелектом, багатим внутрішнім світом, обдарована й талановита.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

«Цінність школи дорівнює цінності учителя...», - твердив А.Дістервег. У чому ж полягає роль сучасного педагога? На часі – потреба суспільства у освічених фахівцях, здатних до вияву світоглядної позиції і компетентної професійної дії. При цьому, відмінність компетентного фахівця від кваліфікованого полягає у тому, що він не лише володіє рівнем знань, умінь і навичок, але й реалізує їх у роботі; має внутрішню мотивацію щодо якісного здійснення своєї професійної діяльності і ставиться до своєї професії як до цінності. Компетентний фахівець здатний виходити за межі свого предмета, власної професії, він обов'язково має необхідний творчий потенціал.

Національна система підготовки педагогічних кадрів головним чином зорієнтована на оволодіння учителями певною системою теоретичних знань, засвоєння зовнішніх вимог, спеціальних умінь і навичок. Безперечно, окрім належного рівня теоретичної підготовки, основним інструментом роботи сучасного учителя має виступати його власна особистість: моральні цінності, усвідомлення свого образу та навколишнього світу, самооцінка, прагнення постійного саморозвитку.

Поняття педагогічної майстерності є безмежно широким за обсягом та змістом. Відтак, професійний, науковий, методичний рівень сучасного педагога має бути приведений у відповідність до освітніх вимог. Сучасна школа покликана стати майстернею творчості, якій би у повній мірі відповідав як учень, так і учитель. Своєю чергою, школа ХХІ століття потребує педагога, який би умів орієнтувати власну діяльність на нові досягнення науки; постійно досліджував свою систему роботи; конструктивно приймав нові ідеї; володів системним мисленням, умінням визначати перспективу подальшого професійного і загального свого розвитку.

Видатний педагог В.Сухомлинський стверджував: «Учитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, і він продовжує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти. Але для цього він сам має навчатися постійно...»[31, с. 122]. Морально-духовний розвиток учителя, його краса, фізична досконалість і всебічна гармонійна освіченість визначає його фахову підготовку. Як відомо, майстерність педагога проявляється у його діяльності, засвідчуючи рівень його освіченості, вихованості, любові до праці.

Шлях від учителя до учителя-майстра нелегкий. Він передбачає цілеспрямований рух уперед фахівця, що має на меті реалізувати потребу виробити у собі такі особистісні якості й індивідуальні особливості, які б у результаті забезпечували успіх його у діяльності й житті взагалі, уможливлювали досягнення професійного ідеалу.

Вже усталила думка про те, що учитель з його світоглядом, професійною майстерністю, загальною культурою є носієм вічного й сучасного. Мінливість технологій, видів і засобів виробництва, професійної діяльності, службових функцій, зріст потоків інформації і необхідність з ними працювати, інтенсивний розвиток духовної сфери життя, розширення творчого змісту праці висувають нові вимоги до педагогічного працівника, його моральної зрілості, загальнокультурного і інтелектуального рівнів.

Сучасний учитель повинен володіти такими якостями:

- ✓ *спеціаліст* (знання педагогічної теорії та психології, володіння педагогічною майстерністю, технологіями навчання і виховання);
- ✓ *працівник* (уміння визначати мету і досягати її, правильно розподіляти час; систематичне і планомірне підвищення кваліфікації; самоосвітня діяльність; спрямованість на підвищення продуктивності праці; розвиток творчих здібностей);

- ✓ *людина* (високі моральні якості, активна участь у громадському житті, повага до законів держави, національна гідність, патріотизм, особистий приклад в усьому, здоровий спосіб життя, гуманізм тощо).

Педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності. Її елементами є гуманістична спрямованість, професійні знання, педагогічні здібності та педагогічна техніка. А тому провідними у педагогічній майстерності сучасного педагога вважаємо:

- 1) створення умов для розвитку і самореалізації учителя;
- 2) осмислення і практичне застосування педагогом методів опанування новою інформацією;
- 3) створення умов для всебічного і гармонійного розвитку учителя як унікального явища, від якого залежить щастя майбутніх поколінь, а його успіх знаходиться у власних руках.

Іншими словами, сучасний педагог повинен бути професіоналом вищого ґатунку й цікавою особистістю. У нашому випадку, коли мова йтиме про роботу учителя з категорією особливих дітей, а саме обдарованих, талановитих, професіоналізм і компетентність його повинні суттєво відрізнитися своєю глибиною і безмежністю. Відтак, готовність і здатність до постійних творчих змін у виборі змісту та організаційних форм і методів діяльності є першою ознакою хорошого педагога. Щоразу змінюючись та адекватно реагуючи на постійно нові явища, професіонал ніколи не переступає межі дозволеного. За такого підходу стає зрозуміло - мірилом такого рівня майстерності є особистісна культура учителя. Так, зокрема, до переліку особливо значимих педагогічних знань, умінь і якостей належать:

- розумовий розвиток, удосконалення пізнавальних здібностей;
- оволодіння моральною й естетичною культурою;
- можливість нового вибору, готовність ним скористатися;

- духовна досконалість, здатна зміцнювати фізично, берегти гармонію індивідуальну і не тільки;
- висока працездатність;
- професіоналізм, компетентність, широка ерудиція, інтелігентність.

Сам термін «майстерність» передбачає включення до нього низки дій, спрямованих на високий рівень розв'язання різних загальнолюдських і професійних навчально-освітніх і виховних завдань.

Проблеми розвитку та удосконалення шкільної освіти в сучасних умовах спрямовано у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості школи, що зумовлює необхідність переосмислення ролі учителя. Нове суспільство спонукає учителя бути особистістю творчою, конкурентоспроможною, здатною до самоствердження. Від того, наскільки учитель буде готовий до таких викликів залежатиме майбутнє нашої держави, позаяк освіта в добу високих технологій – це фактор стабілізації, ефективного економічного розвитку й процвітання країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки [12; 16].

За такого підходу стає зрозумілим, що професійна компетентність учителя не обмежується вузькопрофільними рамками, а пов'язана з вирішенням широкого кола соціальних, культурологічних, психологічних, фізіологічних та інших проблем. Провідними серед рис і характеристик особистості нового учителя є соціально-моральна, професійно-педагогічна та пізнавальна спрямованість.

З іншого боку, завдання педагога полягає у тому, щоб навчити вихованця у будь-якій ситуації робити оптимальний вибір. Воно ускладнюється тим, що саме сьогодні індивідуальність вихованця потребує особливої уваги, позаяк освітній процес протікає в епоху демократичних змін і перетворень, здійснення вимог прав людини, підготовки всебічно розвиненої талановитої особистості. На сьогодні учитель має справу не лише з «хорошистами» чи «відстаючими» дітьми. Здатність педагога виявити особливо здібних, обдарованих, талановитих учнів серед загалу

вихованців є виявом його професійного рівня та компетентності. Так, ефективному процесу вирішення навчально-виховних завдань слугує його педагогічна майстерність, а зокрема:

- гуманістична спрямованість діяльності учителя (спрямованість діяльності на особистість учня, утвердження словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки);
- професійна компетентність (сукупність особистісних якостей, знань, умінь, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності, її результатів, самопізнання та саморозвиток кожного учня);
- педагогічні здібності (сукупність психічних особливостей педагога, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення [6]).

Специфіка педагогічної діяльності ставить перед учителем низку вимог до особистості вчителя, які характеризують інтелектуальну, емоційно-вольову сторону особистості, суттєво впливають на процес професійно-педагогічної діяльності і формують індивідуальний стиль педагога. Так, учені визначають набір особистісних якостей, важливих для професії учителя. Це: *домінантні* – якості, відсутність кожної з яких унеможлиблює ефективне здійснення педагогічної діяльності; *периферійні* – якості, які не здійснюють вирішального впливу на ефективність педагогічної праці, проте сприяють її успішності; *негативні* – якості, що призводять до зниження ефективності педагогічної діяльності; *професійно-недопустимі* – ті, що ведуть до професійної непридатності учителя. Своєю чергою домінантними вважаємо:

- гуманність (любов до дітей, уміння поважати людську гідність, потреба і здатність надавати кваліфіковану педагогічну допомогу в особистісному розвитку);
- громадянська відповідальність та соціальна активність;
- інтелігентність як показник високого рівня інтелекту, освіченості, ерудиції, високої культури поведінки;

- правдивість, справедливість, порядність, чесність, працьовитість, самовідданість;
- інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень;
- любов до професії, потреба в знаннях та систематичній самоосвіті;
- здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, наявність педагогічного такту.

Відповідно периферійними якостями вважаємо: привітність, почуття гумору, артистизм, мудрість (наявність життєвого досвіду), зовнішня привабливість тощо. У цьому сенсі слід зазначити, що до зовнішніх ознак і атрибутів прояву педагогічної майстерності відносимо все те, що спрацьовує на зовнішню привабливість і артистизм учителя. Так, приміром, методика К.Станіславського базується на принципах:

- створення власного іміджу й зміна його у відповідності до обставин;
- використання можливостей костюму для підкреслення переваг своєї фігури, постаті, вдачі;
- оволодіння технікою голосу;
- опанування магією впливу на вихованців власною персоною;
- опанування красивою поставою;
- право на творчість;
- майстерність спілкування та інше.

К.Станіславський назвав талантом «щасливу комбінацію багатьох творчих здібностей людини у поєднанні з творчою волею». До творчих здібностей педагог-реформатор відносив спостережливість, вразливість, пам'ять, темперамент, фантазію, уяву, внутрішній та зовнішній вплив, уміння перевтілюватися, смак, розум, відчуття зовнішнього та внутрішнього ритму і темпу, музичність, щирість, безпосередність, володіння собою тощо. На думку К.Станіславського, актор (педагог) повинен бути вольовою особистістю,

розвиненою інтелектуально та емоційно, з яскраво вираженими цільовими установками.

Професія педагога – особлива. Учителі – люди, які завжди на очах, поряд із ними знаходяться вихованці та їх батьки, колеги. Без інтересу до учителя, немає інтересу до предмету, який він викладає. З іншого боку, саме учні дають енергію життя учителю, а він натомість дарує відкриття «нових горизонтів». Саме тому образ педагога повинен надихати учнів і, зокрема, обдарованих. Учитель повинен систематично удосконалювати свої особистісні якості, створюючи таким чином власний, неповторний імідж. Така система індивідуально-педагогічних засобів, загальних прийомів, заходів, здатна прискорити чи подолати негативні процеси у індивідуальному розвитку як педагога, так і вихованців.

Сучасному учителю початкової школи слід уважно стежити на розвитком науки, вивчати та упроваджувати у власну практику новітні технології, систематично аналізувати власну діяльність з метою виявлення недоліків та подальшого їх усунення. Так, слід особливу увагу звертати на проведення самоаналізу рівня розвитку елементів педагогічної майстерності:

1. Гуманістична спрямованість. *Критерії:* домінанта на розвиток учня; здатність бачити особистість, відчувати, розуміти, допомагати їй; уміння в кожній малій справі бачити велику мету - розвиток учня; прагнення створювати умови для розвитку особистості вихованця через відкриття, а не через насаджування; готовність відповідати за свій вплив; відчуття морального задоволення від позитивних змін учнів, організатором яких є педагог.
2. Професійна компетентність. *Критерії:* комплексність знань (предмета); особистісна забарвленість знань (виявлення власного ставлення); постійне оновлення знань (самоосвіта).
3. Педагогічні здібності. *Критерії:* комунікативні (здатність спілкуватися); перцептивні (здатність бачити й розуміти особистість); динамізм (здатність переконувати і навіювати); емоційна стабільність; оптимістичне

прогнозування (віра в позитивні зміни); креативність (здатність до творчості).

4. Педагогічна техніка. *Критерії*: рівень розвитку внутрішньої техніки; рівень розвиненості зовнішньої техніки (вербальної і невербальної).

Відповідно аналізуючи власну діяльність, учителем встановлюється рівень педагогічної майстерності:

- ✓ базовий (педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки з дітьми і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано начальновиховний процес;
- ✓ досконалий (чітка спрямованість дій педагога, їх висока якість, діалогічна взаємодія у спілкуванні; самостійність у плануванні й організації діяльності на тривалий проміжок часу; основна мета – розвиток особистості учня);
- ✓ творчий рівень (ініціативність, творчий підхід до організації професійної діяльності; сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності).

Учитель як центральна фігура у підготовці дітей і молоді до життя (вибору професії, поведінки, формування світогляду) повинен завжди бути на висоті, взірцем для наслідування. За такого підходу, учені намагаються знайти такі умови, які б допомагали педагогам навчати й виховувати дітей так, щоб вони могли забезпечити бажаний рівень освіти підростаючого покоління [30]. Оскільки учні перебувають у школі десятиліття того періоду життя, який є найбільш сприятливим для навчання, учитель має докласти усіх зусиль для того, щоб виховати достойну зміну. У цьому йому слугуватиме любов до рідної професії, дітей як перша складова емоційно-вольового комплексу поняття педагогічна майстерність.

Натомість, якщо професією педагога є його правильна поведінка, то любов є станом душі учителя, що своєю чергою, прикрашає життя класу, учнів, дітей і батьків, колег і керівників та надихає їх на творчість. Любов як компонент

особистісного елементу в структурі професійної майстерності є складником широкої палітри позитивно-активних почуттів, які ми розглядаємо в складі професійної майстерності педагога. Любов виступала як добродійна складова виховної діяльності у працях Платона, Г.Сковороди, О.Лосєва, М.Лосського, З.Фрейда, І.Мечнікова, Е.Фромма та ін. Вчені наголошували, що без любові важко уявити успішне навчання, виховання, «зцілення душі і тіла», реалізацію умов успішної професійної діяльності. Проблема любові до своєї професії, людей, навколишнього світу знайшла своє відображення і у творчому доробку науковців ХІХ та ХХ століть (Я.Корчака, М.Монтессорі, А.Макаренка, В.Сухомлинського). На нашу думку, вище означена проблема залишається актуальною й сьогодні. І це зрозуміло, оскільки обдаровані діти потребують особливої уваги, зосередженості й спостережливості учителя. Сучасний учитель повинен створити сприятливі умови затишку, комфорту, упевненості в собі, щирості віри у досягненні успіху у процесі навчання і виховання обдарованої молоді. Відтак перед ним постає завдання правильного поєднання любові і розумної вимогливості до обдарованого учня. У цьому сенсі, одним із шляхів до педагогічної майстерності учителя постає розуміння ним сутності власної душі, стану любові. І лише тоді наступна стане умовою самого існування, народження щастя, радості, успіху, гармонії, розуміння справедливості вимоги і учителя, і вихованця.

Практика засвідчує, що учитель (й саме початкової школи) тільки тоді може збагнути сенс службових чи приватних обов'язків, коли відчує радість любові не тільки до сильного чи слабого учня, а й прагнення допомогти йому стати здоровим, сильним; коли відчує щирість і вдячність за це до себе. Прихильне ставлення до дітей з особливими здібностями чи талантом, з одного боку, дає можливість учителю відчувати насолоду від усвідомлення приємної сили свого виховного впливу, а з іншого - посилює радість та задоволення учнів від підтримки та безкорисної допомоги їх учителя. Проте любов педагога повинна бути розумною. М.Лосський наголошував, що добродійною поведінка педагога (людини) буде тільки за умови, коли є щира любов до об'єктивних цінностей;

саме царина індивідуальних особистостей є сфера найвищих абсолютних цінностей: у сім'ї, роботі, ставленні до світу. А тому, педагогічна майстерність педагога у роботі з обдарованими дітьми посідає чільне місце у досягненні позитивних результатів навчання і виховання; впливає на здоров'я і фізичний розвиток дітей, формування їх адекватної поведінки, досягнення високих успіхів, творчого розвитку та ін. Шлях до педагогічної майстерності учителя лежить через його внутрішній світ, що втілюється у професійно-особистісній культурі.

З іншого боку, філософи, педагоги, психологи, соціологи і навіть медичні працівники стоять перед вибором, який все більше схиляється до пошуку гармонії, злагоди, партнерства у будь-якій діяльності. Така ситуація вимагає розв'язання усіх конфліктів і проблем мирними психолого-педагогічними, дипломатичними засобами. Що ж стосується професії учителя, то цьому сприятимуть розвинуті педагогічні здібності педагога як складова його педагогічної майстерності, а саме:

- дидактичні;
- організаторські (уміння організовувати учнів, проводити виховну роботу);
- комунікативні (встановлення щирих стосунків взаєморозуміння; уміння знайомитись та спілкуватися з людьми; навички міжособистісного спілкування);
- перцептивні (здібності й уміння проникати у внутрішній світ дитини);
- сугестивні (здатність впливати на досягнення прогнозованого результату навчання й виховання за допомогою слова, вияву емоцій тощо);
- науково-пізнавальні (здібності до оволодіння інформацією, знаннями з відповідних галузей наук);
- емоційна стійкість (самоконтроль, уміння володіти ситуацією, позитивне відношення до педагогічної діяльності в цілому);

- спостережливість (уміння передбачати хід педагогічного процесу, відстеження прогресу тощо);
- педагогічний оптимізм (опора на позитивне в ставленні до особистості; уміння цінувати чужі досягнення; віра у себе та інших людей).

Зрозуміло, що ефективне вирішення навчально-виховних завдань залежить від рівня розвитку педагогічних здібностей, які, своєю чергою, формуються на основі задатків і розвиваються у процесі професійної діяльності. Слід зазначити, що педагогічні здібності визначаються якостями особистості учителя, що виявляються у схильності до роботи з дітьми, отриманні задоволення від спілкування із ними. Педагогічні здібності забезпечують успішність педагогічної діяльності, додають своєрідності спілкуванню учителя як з усіма, так і з обдарованими дітьми, визначають швидкість оволодіння різними вміннями, дозволяють реалізувати себе. Причому належить розрізняти педагогічні здібності і педагогічні вміння: педагогічні здібності – це особливості учителя, а інші – окремі акти його педагогічної діяльності. Важливо, що доволі часто майстерність учителя визначають окремі здібності, інші ж можуть бути або розвинені, або компенсовані.

Варто звернути увагу й на те, що педагогічні здібності є важливою передумовою оволодіння професією педагога, хоча вони не є визначальними у процесі формування професійної майстерності.

В усіх аспектах майстерності слова, ораторського чи акторського мистецтва в умовах педагогічної діяльності спостерігається своя, ні з чим незрівнянна специфіка: культура не заради культури, а заради впливу слова на учня з метою забезпечення засвоєння і застосування знань, умінь і навичок; вироблення активної позитивної життєвої позиції, придатної для розв'язання будь-яких питань шкільної практики. Так, на думку В.Кан-Калика, у класі вихователь реалізує свій творчий задум через свою особу, у якій поєднуються актор і режисер, творець і виконавець водночас. За такого підходу акцентується увага

саме на розвитку педагогічної майстерності учителя як сукупності його найкращих рис (людини, фахівця, творця).

Можливість досягнення високого рівня майстерності, безумовно, спирається на особистісну загальну освіту, внутрішню й зовнішню культуру, постійний пошук шляхів до успіху. На сьогодні усталила думка про те, що особистісно-професійна культура здатна здолати будь-які перепони на шляху до педагогічної майстерності. Якщо учитель з вірою, надією та наполегливістю буде рухатись до удосконалення організації та здійснення виховного процесу, результат завжди буде позитивним. Відтак, учитель впливає на учнів не тільки змістом інформації, носієм якої він є, але й всією атрибутикою і символікою подання (лексика, процес мовлення, жести, манери, стиль, вираз обличчя тощо).

Культура поведінки учителя є засобом виховання учнів і фактором, що сприяє створенню доброзичливої атмосфери між вихователем і вихованцями. Для педагогічної культури характерними є інтелект, гуманізм, кругозір, інтелігентність, толерантність, здатність творити, що важливо саме у роботі з обдарованими учнями. Саме педагогічна культура дозволяє піднятися учителю до вершини педагогічної майстерності – потреби педагогічного, методичного, морального та духовного самовдосконалення.

Мірилом педагогічної культури учителя є педагогічна майстерність, тобто єдність знань, методичних умінь, мовної культури, особистих якостей, педагогічної техніки, такту та оптимізму. І це зрозуміло, позаяк серед основних завдань педагога – не тільки викладання предметів, а й формування знань, умінь і навичок; забезпечення необхідних умов для вироблення життєвої позиції, світогляду, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів початкових класів. Ми вже неодноразово зазначали, що складовими педагогічної культури учителя є: наукова ерудиція, культура спілкування, педагогічна етика, загальна ерудиція, прагнення до самовдосконалення, культура мовлення і духовне багатство.

Учитель – наставник обдарованої молоді повинен вміло скеровувати здібності юних талантів у потрібне русло; поважати дітей і бути розумно вимогливим до них; розвивати самостійність обдарованих дітей в усіх видах діяльності (а не тільки в тих, які їм до душі); бути завжди уважним до психічного стану учня; довіряти обдарованим дітям і систематично перевіряти їх навчальну та іншу роботу; поєднувати в собі діловий та емоційний характери відносин з учнями тощо. Так, показником гнучкості розуму учителя є його педагогічний такт у спілкуванні з обдарованими дітьми. Тактовний учитель завжди повинен уміти передбачати; володіти витримкою, педагогічною кмітливістю; бути чуйним і милосердним, вимогливим і доброзичливим, педагогічно кмітливим; поєднувати у собі ініціативність і осмисленість дій, довіру і повагу до учнів, педагогічну винахідливість, психолого-педагогічну грамотність та спостережливість [1; 15]. Володарем дум учнів робить педагога спостережливість, яка дозволяє зазирнути у внутрішній світ дитини, зрозуміти її душевний стан, виокремити її особливості.

Слід зауважити, що робота з обдарованими дітьми потребує від учителя й особливої уважності – діти чутливі до того, як ставиться до них педагог. Таких учнів може образити не тільки окрик, незаслужений докір, несправедлива оцінка, а й проста байдужість чи неуважність до них, небажання їх вислухати, зважити на прохання [5; 25]. На допомогу учителю можуть прийти його професіоналізм, майстерність і велика любов до своєї справи. Проте, варто пам'ятати, що учителю належить бути однаково справедливим у ставленні до усіх учнів.

Педагогічна тактовність – не окремі вчинки учителя, а стиль його поведінки, за якого діти завжди упевнені в його доброзичливості, чуйності та доброті. Тактовність учителя – велика сила, яка викликає почуття вдячності до нього як до людини, яка не тільки розуміє більше, але й вірить у своїх учнів, ставиться до них добре і з повагою. Натомість найповнішого вияву набирає такт у учителя зрілого, духовно багатого, інтелігентного. Такий наставник стає взірцем через особистісно-неповторний стиль діяльності, уміння урахувати неповторну особистість кожного учня.

Особистісно-професійна культура педагога вимагає неабиякої його підготовки до професійної діяльності. Так, зміст професійної компетентності учителя складають глибокі професійні знання, уміння та навички на усіх рівнях (методичному, теоретичному, технічному), знання педагогіки та психології, досконала методика здійснення навчально-виховного процесу. Поняття «професійна компетентність» педагога розглядається як володіння педагогом необхідною сумою знань, умінь і навичок, що визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості учителя як носія певних цінностей, ідеалів та педагогічної свідомості. У цьому сенсі доречно пригадати слова видатного педагога А.Макаренка: «Учні вибачають вчителю і суворість, і різкість, але не вибачають поганого знання своєї справи». І це зрозуміло, оскільки саме обдаровані діти – діти, які так не схожі на своїх ровесників, особливо гостро реагують на незнання учителя, його байдужість до справи. Натомість, професійна компетентність виражає єдність теоретичної і практичної готовності учителя, демонструє рівень його професіоналізму, узалежнює його авторитет та імідж серед вихованців. Психолого-педагогічні та фахові знання – необхідна, але в жодному разі не достатня умова професійної компетентності. Багато з них, зокрема теоретико-практичні та методичні знання, є важливою передумовою інтелектуальних та практичних умінь і навичок педагога [4]. Натомість, знання, що лежать мертвим вантажем у структурі досвіду учителя, не приносять ніякої користі. А тому, учителю слід звернутися до теоретичної діяльності, що, своєю чергою, виявляється в наявності у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, рефлексивних умінь та навичок. Ми звертаємось до даної категорії умінь ще й тому, що вона посідає чільне місце у практичній діяльності будь-якого учителя, який має справу з обдарованими дітьми. Так, приміром, педагогічне прогнозування, що здійснюється на науковій основі, спирається на знання сутності та логіки педагогічного процесу, закономірностей вікового та індивідуального розвитку учнів початкової школи. Зокрема зміст прогностичних умінь виявляємо у:

- висуненні педагогічних цілей і завдань;

- виборі засобів досягнення педагогічних цілей;
- передбачення результату, можливих відхилень та небажаних явищ;
- визначення стадій педагогічного процесу, розподіл часу, планування життєдіяльності спільно з обдарованими дітьми.

У процесі педагогічного прогнозування виокремлюємо такі прогностичні методи: моделювання, висунення гіпотез, розумовий експеримент; урахування потреб та інтересів дітей при визначенні педагогічних завдань; визначення комплексу завдань для кожного етапу педагогічного процесу.

Зокрема на етапі спілкування учителя початкових класів з обдарованими дітьми особливу увагу заслуговують наступні здібності:

- ясно і чітко викладати навчальний матеріал, рівень підготовленості учнів, їх життєвий досвід;
- оперативно діагностувати характер та рівень засвоєння учнями нового матеріалу з використанням різноманітних методів;
- уміння правильно вести бесіду;
- формулювання питань у доступній формі;
- застосування новітніх інноваційних технологій, засобів наочності тощо.

У навчально-виховному процесі спільна діяльність учителя початкових класів з обдарованими школярами потребує високого рівня умінь педагогічного спілкування, а зокрема:

- оволодіння учителем уміннями розподіляти увагу та підтримувати її стійкість;
- обирати по відношенню до обдарованих учнів найбільш відповідний спосіб поведінки;
- аналізувати вчинки обдарованих учнів, бачити за ними мотиви, якими вони керуються;
- створювати досвід емоційних переживань учнів, забезпечувати відчуття затишку і комфорту, атмосфери благополуччя;

- управляти ініціативою у спілкуванні, використовуючи багатий арсенал засобів, що підвищують ефективність взаємодії.

Неабияке значення у роботі з обдарованими дітьми відіграє педагогічна техніка педагога. Спільна діяльність, спілкування з обдарованими учнями потребують неабиякого самовладання учителем, уміння обирати правильний стиль і тон у спілкуванні; уміння управляти увагою дітей з особливими здібностями; уміння регулювати свій психічний стан та оволодіння інтонаційною технікою задля вираження різноманітних почуттів; уміння мобілізувати творче самопочуття тощо [20; 21; 26].

Етична поведінка учителя у спілкуванні з обдарованими дітьми – важливий чинник успіху. В.Гриньова трактує педагогічну техніку як сукупність умінь і особливостей етичної поведінки педагога, заснованої на правилах і принципах етикету, що дозволяють сформувати його педагогічну культуру, яка, своєю чергою, допомагає впливати на того, хто навчається.

Сьогодні «педагогічна техніка» трактується як сукупність умінь та прийомів, що використовуються учителем для найбільш повного досягнення поставленої мети. У роботі з обдарованими учнями важливе значення відіграють уміння учителя розмовляти з дітьми; стримувати чи навпаки проявляти власні незадоволення; подолання невпевненості; вибір пози чи жесту тощо. А тому, вважаємо, що оволодіння формами, засобами і методами педагогічної техніки дозволяє учителю початкової школи глибше, яскравіше та більш талановито проявити себе як наставника у процесі навчання та виховання обдарованої молоді. Добре, коли педагог свої хвилювання та емоції підкріплює виразним мисленням, яке насичене різними інтонаціями, що слугує розвитку адекватних проявів в учнів. Тобто, оволодіння мовленнєвою технікою – одне з головних завдань педагогічної техніки в цілому.

Слід зазначити, що від самопочуття й настрою учителя багато в чому залежить характер його взаємин з учнями. А тому, учителю, який має справу з

учнями різного рівня розвитку (й особливо обдарованими), належить бути емоційною особистістю, а саме: він повинен радіти досягненням та новим успіхам вихованців і, навпаки, засмучуватися у разі їх невдач. Причому, вираження доброзичливості на обличчі наставника сприяє виникненню позитивних емоцій як у самого учителя, так і в учнів.

Отже, загалом, професійна компетентність учителя, що має справу з обдарованими дітьми повинна включати:

- інтелектуальна компетентність;
- дидактична компетентність;
- методична компетентність;
- психологічна компетентність;
- проектна компетентність;
- управлінська компетентність;
- філософська компетентність;
- комунікативна компетентність.

А тому у процесі підготовки педагога до роботи з обдарованими учнями йому необхідно підвищувати свій професійний рівень у період курсової та між курсової підготовки при ОІППО; беручи участь у методичних заходах; шляхом самопідготовки.

На сучасному етапі розвитку освіти актуалізується питання удосконалення системи управління навчальним закладом і переходу школи на новий рівень – рівень, що забезпечуватиме надання широкого спектру якісних освітніх послуг залежно від потреб особистості, суспільства у цілому та ринку праці зокрема. Зрозуміло, сьогодні змінилися погляди на школу: батьки прагнуть навчати дітей у тих освітніх закладах, які працюють на перспективу, дають ґрунтовну базу знань та створюють необхідні умови розвитку кожної особистості. Як засвідчує аналіз ситуації у школі відповідно її психолого-педагогічного мікроклімату, на часі – пошук шляхів формування іміджу школи, яка у кожному вихованці бачить здібну

дитину й прагне розвинути її задатки та таланти. А тому, в основу роботи такого навчального закладу з обдарованими дітьми повинні бути покладені наступні принципи:

- орієнтація на високі кінцеві результати;
- неперервна освіта;
- співпраця й товариська взаємодопомога;
- урізноманітнення завдань;
- навчання за здібностями.

Виконання такої програми підготовки обдарованої особистості здійснюється за напрямками: науково-методичне забезпечення роботи з обдарованими дітьми; виявлення та відбір обдарованих учнів; навчання та виховання обдарованих; стимулювання та заохочення навчальної та позакласної діяльності учнів з ознаками обдарованості. Вона базується на принципах:

- єдності;
- варіативності;
- демократичності;
- поєднання національного і загальнолюдського;
- світський характер (побудова освітнього процесу на засадах наукових знань у відповідності з даними про нього сучасної науки) [17;18].

Як показує практика, школи, у яких реалізується дана програма, активно проводять діагностику з подальшим її обговоренням на психолого-педагогічних консиліумах, які, своєю чергою, й визначають обдарованих дітей за рівнями. Приміром, таким чином створюється поділ:

- учні Всеукраїнського рівня (переможці та учасники IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад та III етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН);

- учні обласного рівня (переможці III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад та II етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН, переможці інтелектуального турніру пам'яті професора Л.Лоповка);
- учні міського рівня (переможці міського II етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад та I етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН, конкурсу ім. Петра Яцика та ін..).

Наступним етапом у роботі таких шкіл є проектування очікуваних результатів – своєрідного вектора педагогічної діяльності працівників школи, адміністрації, психолога, методичних об'єднань, сім'ї та учнів зокрема. Так, методичні об'єднання учителів початкових класів школи розробляють і упродовжують методичні матеріали по організації роботи з обдарованими дітьми; матеріали досвіду роботи з даної галузі; здійснюють пошук новітніх технологій; забезпечують науково-пошукову діяльність учителів та учнів тощо.

Натомість до основних завдань адміністрації школи, яка виконує програму підготовки обдарованої особистості належать:

- організація педагогічного процесу з метою забезпечення розвитку здібностей обдарованих учнів;
- визначення варіативної частини робочого навчального плану;
- розробка комплексу науково-методичних та навчальних матеріалів, методичних рекомендацій;
- підбір педагогічних кадрів відповідного рівня, здатних сприяти творчій праці учнів;
- систематичний аналіз і вивчення рівня педагогічної майстерності учителів, забезпечення умов для їх самоосвіти, підвищення професійного й загального культурного рівня;
- забезпечення участі обдарованих дітей у конкурсах, змаганнях, олімпіадах, конференціях, конкурсах-оглядах, виставках, спрямованих на виявлення і самореалізацію особистості;
- затвердження спеціалізованих навчальних планів та програм;

- розширення географії наукових товариств, відділень МАН;
- організація та проведення олімпіад з основ наук, створення належних умов для участі у них обдарованих дітей тощо.

З метою розвитку обдарованої особистості у школах необхідно систематично удосконалювати систему роботи з обдарованими дітьми, правильно добираючи зміст, методи, форми, прийоми і засоби, що ставитимуть учня в умови суб'єкта творчої діяльності. Варто розробити рекомендації щодо пошуку обдарованих дітей, пам'ятки учителям щодо розвитку здібностей учнів. Іншими словами, організація навчально-виховного процесу школи повинна бути спрямована не на максимальне навантаження учнів навчальним матеріалом, а на розвиток їх здібностей, задатків та таланту.

Як засвідчують основні нормативні документи про освіту, до основних завдань сучасної школи належать:

1. Виховання морально і фізично здорового покоління.
2. Створення умов для здобуття освіти.
3. Здійснення науково-практичної підготовки талановитої молоді, збагачення на її основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу держави.
4. Розвиток природних позитивних нахилів, здібностей та обдарованості учнів, потреби і уміння удосконалюватись; формування громадської позиції, національної свідомості, гідності, готовності до трудової діяльності.
5. Надання учням можливостей для реалізації індивідуальних творчих потреб, забезпечення умов для оволодіння практичними вміннями і навичками наукової, дослідно-експериментальної діяльності відповідно професійної орієнтації.
6. Створення умов для гуманізації освіти.
7. Виховання особистості високоморальної, духовно багатой, з розвинутими естетичним смаком та ставленням до навколишнього світу і самої себе.
8. Розробка сучасних науково-методичних концепцій, форм, видів діяльності, матеріалів для використання їх у навчально-методичній роботі.

9. Ефективне упровадження інноваційних технологій навчання.

10. Створення дієвої моніторингової системи оцінки навчальних досягнень та ін.

Виходячи з вище означеного, стає зрозумілою нелегка праця педагога, й особливо початкової школи. Організація роботи учителів з обдарованими дітьми має включати:

- ✓ вивчення характерних особливостей обдарованих дітей та урахування специфіки роботи із ними;
- ✓ реалізацію творчого експрес-тренінгу у ході проведення уроків;
- ✓ створення індивідуальних програм та планів роботи з обдарованими дітьми;
- ✓ проведення самонавчання та навчання психологом учителів, які працюють з обдарованими учнями;
- ✓ організацію спецкурсів, факультативів згідно з творчими потребами та інтересами дітей;
- ✓ проведення предметних тижнів, олімпіад тощо із залученням до участі обдарованих учнів;
- ✓ здійснення систематичної підготовки обдарованих дітей;
- ✓ роботу з батьками обдарованих вихованців.

Як результат матимемо школу, що стане справжньою домівкою, колискою творчості як учнів, так і педагогічного колективу. Тут зростатимуть неординарні, цікаві, допитливі діти, які у майбутньому примножать багатство нашої держави, всієї спільноти.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБДАРОВАНОСТІ

Проблема вияву та розвитку обдарованих дітей сягає у глибоку давнину. Як засвідчує досвід, ставлення до неї було неоднозначним. Так, з одного боку для дітей з особливими здібностями створювались спеціальні школи, які мали на меті розвинути їх обдарування і таланти (музичні, художні, спортивні). Ще наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. деякі передові вчителі Росії (Л.Толстой, Л.Каптерев, Е.Звягінцев) робили спроби виявити таланти в народному середовищі, наполягали на потребі допомагати обдарованим дітям, клопоталися про введення загальної початкової освіти та мінімальних стипендій для продовження освіти. З іншого боку, ідеї рівності не виправдано поширювались і на сферу здібностей. Елітарність у навчанні, тести для ідентифікації обдарованості доволі часто піддавались критиці.

На початку ХХ ст. (до 1917 р.) процес становлення і розвитку психодіагностики у Росії пов'язувався педагогами з надією отримати при допомозі тестів дані про учнів з ознаками обдарованості, які своєю чергою давали б змогу прогнозувати їх майбутнє з точки зору педагогіки і психології. Зокрема при школах організовувались кабінети для експериментально-психологічного (тестового) обстеження школярів. Як засвідчує досвід, доволі часто така практика мала в основі надмірні вірування педагогів-практиків, науковців у результативність тестування (А.Нечаєв, Н.Румянцев, Г.Россолімо). Першою спробою створення своєрідного інструментарію оцінки розвитку особистості вважаємо систему діагностики Г.Россолімо. На основі розробленої системи теоретичних уявлень про структуру особистості та інтелекту автор вибудував своєрідну шкалу оцінювання рівня загальних здібностей. Система містила одинадцять процесів (уява, увага, воля, запам'ятовування, асоціативні процеси) і дозволяла співставляти різні рівні обдарованості особистості («Психологические профили», 1910). Проте, усі дореволюційні розробки тестів у Росії спіткала єдина доля – повне забуття на Батьківщині та використання за кордоном.

Особливе значення мають праці В.Екземплярського (1923, 1927), які вперше продемонстрували можливість цілісного підходу до обдарованості, поєднуючи інтелектуальну, емоційну і вольову сфери особистості. Автор намагався розкрити сутність індивідуальності взагалі у тісному зв'язку з проблемою обдарованості людини. За такого підходу вчений розглядав обдарованість як складову самої індивідуальності, яка потребує диференційно-психологічного дослідження. Ідеї В.Екземплярського (завдання у вигляді чорнильних плям, незакінчених малюнків, трансформації образів), запропоновані на вимірювання фантазії, знайшли своє відображення у окремих американських тестах на визначення креативності.

Існували різні погляди щодо навчання обдарованих дітей: було висунуто ідею прискореного навчання, створювалися спецшколи та спец класи. Нині ці починання мають утілення у плані організації шкіл і класів з математичним, художнім, мовних нахилом, а також у створенні індивідуальних планів розвитку здібних дітей деякими педагогами-новаторами звичайної школи. Проте останнім часом в усьому світі панівною стає тенденція відмови від створення спеціалізованих закладів для обдарованих, адже кожна обдарована дитина переважну частину свого життя живе у суспільстві, яке складається з різних людей. А тому перевага віддається профілюючим класам, які не відокремлюють таких дітей від інших учнів, а дають змогу навчатись разом.

Переважає більшість зарубіжних і вітчизняних фахівців центральною проблемою психології обдарованості вважає саме її психодіагностику, оскільки концепція даного феномену найбільш чітко втілюється у діагностичному інструментарії. Зазвичай проблема діагностики обдарованості розглядається у двох аспектах – теоретичному (критерії) і психометричному (діагностичні процедури відповідно обраної концепції). Відтак, результативність діагностики з точки зору об'єктивності даних можлива лише за умови, коли обстеження продумано в організаційно-педагогічному плані у вигляді поетапної схеми організації обстеження.

Вважається, що найбільш глибоко теоретичні підвалини проблеми діагностики дитячої обдарованості розроблені авторами «Рабочей концепции одаренности» (1998, 2003), в основу якої покладені наступні принципи:

- комплексний характер оцінювання сторін поведінки і діяльності дитини;
- аналіз поведінки дитини у сферах діяльності, які найбільше відповідають її інтересам;
- використання тренінгових методів;
- оцінювання обдарованості експертами;
- довго тривалість ідентифікації;
- урахування зони найближчого розвитку дитини;
- схилення до екологічно валідних методів психодіагностики тощо.

За такого підходу особливого значення набуває не лише розробка нових навчальних програм, посібників, методів навчання школярів, а й сама особистість учителя. І це зрозуміло. Саме педагог створює атмосферу, яка може надихати учня чи руйнувати його упевненість у собі, заохочувати чи пригнічувати його інтереси, розвивати чи ігнорувати здібності, розвивати чи гальмувати його творче начало. А тому учитель, який працює з обдарованими та здібними дітьми, повинен бути чуйним і доброзичливим; мати високий рівень інтелектуального розвитку, ґрунтовну фахову підготовку, емоційну стабільність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що в розвинутих країнах, зокрема в США, проводиться копійка робота з пошуку обдарованих дітей та розвитку їх здібностей. Так, у 80-ті роки в Америці були створені загальнонаціональні та 18 регіональних програм навчання обдарованих дітей. Ними було передбачено фінансування цілої мережі спеціальних служб із численними фахівцями.

Поняття «обдарованість» на сьогодні широко відоме не лише за кордоном. Існує багато визначень даного феномену. Так, одна із них надає їй соціального значення, а саме: більшість людей однаково обдаровані від народження і різниця

полягає лише у наявності різноманітних умов подальшого розвитку (Дж.Локк, К.Гельвецій). Інша – генетична: обдарованість розглядається як доволі рідкісне явище, що успадковується від батьків (Ф.Гальтон, Р.Стернберг). Проте, на нашу думку, обдарованість у певній діяльності може виникати стихійно і далі розвиватись за сприятливих умов, або ж, навпаки, зникати за несприятливих.

Традиційно обдарованість особистості класифікують за видами діяльності (математична, музична, лідерська тощо). Проте, на часі актуалізуються дослідження навколо понять «інтелект», «креативність», «творчість» та ін., які становлять основу успіху особистості у будь-якій сфері її діяльності.

Ще у 1839 році термін «обдарованість» був уперше вжитий А.Трем зі значенням «геній». Так, у давні часи особливого значення надавали розвитку здібностей дітей. Приміром, Платон вважав, що юні обдаровані належить навчати окремо від усіх інших дітей, а Конфуцій пропонував розвивати саме таких дітей, оскільки вони – гарант щасливого майбутнього нації.

Як засвідчує досвід, обдарованість визначаємо як володіння неабиякими здібностями. *Здібності*, зокрема, - одне із загальних психологічних понять. С.Рубінштейн розумів під «здібностями» складне синтетичне утворення, яке включає в себе цілий ряд даних, без яких особистість не буде здатною до певного виду діяльності, і якостей, що виробляються лише у процесі організованої діяльності. Зокрема Б.Теплов запропонував такі емпіричні ознаки здібностей:

- ✓ індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;
- ✓ тільки ті особливості, які мають відношення до успішного виконання діяльності чи кількох її видів;
- ✓ здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, які вироблені в людини, проте обумовлюють легкість і швидкість їх набуття.

Вчений вважав, що «...не можна говорити про обдарованість взагалі. Можна говорити про обдарованість до чого-небудь, до якої-небудь діяльності...»

Натомість В.Шадріков стверджує, що поняття «здібність» є психологічною конкретизацією категорії властивості, причому найбільш загальним поняттям, яке описує психологічна реальність є поняття психічної функціональної системи, процес функціонування якої забезпечує досягнення корисного результату. Згідно твердження ученого, здібності є загальними й не відносяться до певного виду діяльності.

У результаті досліджень російських психологів під керівництвом Л.Венгера (1925-1992 рр.) було зафіксовано наступні здібності обдарованих дітей:

- ✓ уміння аналізувати ситуацію;
- ✓ уміння змінювати власну точку зору, ставити себе на місце іншої людини;
- ✓ розвиток задуму (уміння створювати ідею майбутнього продукту, план реалізації).

Цікавими, на наш погляд, є різноманітні підходи до визначення творчих здібностей. Так, перша точка зору (А.Танненбаум, А.Маслоу, Л.Олох) стверджує відсутність творчих здібностей, натомість головну роль в детермінації творчої поведінки людини відіграють мотивації, цінності, особистісні риси. А тому вчені до числа основних рис творчої особистості відносять когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність у вирішенні складних ситуацій.

Прихильники другої точки зору вважають, що високий рівень інтелекту передбачає високий рівень творчих здібностей і навпаки. Так, у 1926 році Л.Термен і К.Кокс провели низку досліджень, у ході яких було проаналізовано біографії 282 західноєвропейських знаменитостей з метою встановлення коефіцієнту інтелекту (від 17 до 26 років). Зокрема вченими у процесі оцінювання досягнень урахувались не тільки інтелектуальні, а й творчі показники. Загалом вчені дійшли висновку про те, що коефіцієнт інтелекту знаменитостей значно вищий від середнього (158, 9). А тому, генії – люди, яких ще в ранньому дитинстві можна віднести до категорії високообдарованих [29].

Згідно третьої точки зору здібності – самостійний фактор, незалежний від інтелекту (Дж.Гіллфорд, К.Тейлор, Я.Пономарьов). Найбільш розвинутою концепцією є теорія інтелектуального порогу Е.Торранса: якщо IQ нижче 115-120, інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, при IQ вище 120 – творчі здібності стає незалежною величиною. Такі припущення вченого співпадають з даними Д.Перкінса: для кожної професії існує нижчий допустимий рівень розвитку інтелекту, причому головну роль у визначенні успіхів діяльності відіграють особистісні риси.

Згідно з дослідженням німецьких учених Герлінди та Ханса-Георга Мелхорнів, майже 50% розумових здібностей формується у дітей до 4 років, 80% - до 8 років. За твердженням американських спеціалістів Глена і Дженет Доманів, визначальними щодо цього є розвиток рухів і загальна фізична підготовка дитини, що, своєю чергою, слугує інтенсивному розвитку мозку, формуванню пізнавальних здібностей.

Слід сказати, що важливим етапом у визначенні креативної обдарованості стали ідеї Дж.Гілфорда про існування самостійних і відмінних форм інтелектуальної активності – конвергентне (логічне, лінійне, векторне) і дивергентне (алогічне) мислення. Програма, яку розробляв вчений, дала поштовх до прийняття роботи з обдарованими дітьми як важливої державної місії. На думку вченого, креативність є особливим видом творчого мислення і, своєю чергою, принципом обдарованості. Так, до основних параметрів креативності належать:

- оригінальність (здібність до нестандартних рішень);
- гнучкість (продукування ідей);
- здібність до постанови і вирішення проблеми;
- здібність до генерування великої кількості ідей;
- уміння аналізувати і синтезувати;
- здібність до удосконалення [24].

Проте, на думку інших вчених (М.Воллах, Н.Коган), такий підхід до проблеми обдарованості означає залежність між рівнем IQ і рівнем креативності.

Одним з перших, хто запропонував новий підхід до обдарованості особистості був Ф.Гельтон. На думку вченого, у даному сенсі необхідно брати до уваги сенсорні процеси. Такий підхід знайшов своє відображення у низці досліджень (Г.Доман, В.Клименко, Е.Томас та ін.). Так, в основу тесту на визначення відсталості, нормального розвитку та обдарованості Г.Доманом було покладено наступні функції особистості:

- мовлення;
- рухова активність;
- мануальні уміння (письмо);
- візуальні уміння (спостережливість, читання);
- слухові уміння;
- тактильні навички (відчуття) тощо.

Причому, на думку вченого, розвиненість певної з функцій залежить у першу чергу від інтенсивності її використання. Звідси – чим раніше функція включена у використання, тим більшого рівня можна досягти у її розвитку.

Сьогодні відомою є й інша концепція визначення обдарованості (за Дж.Рензулі), за якою стрижневими є:

- інтелектуальні здібності особистості (перевищують середній рівень);
- креативність;
- наполегливість (мотивація орієнтована на завдання).

Дана модель виступає доволі демократичною, позаяк дозволяє відносити до категорії обдарованих тих осіб, які проявили високі показники хоча б в одному з параметрів.

Ми розглядаємо обдарованість як динамічну характеристику (Ю.Бабаєва, О.Савенков), яка існує в русі та розвитку. Так, зокрема О.Савенков запропонував

свій варіант схеми організації психодіагностичного обстеження старших дошкільників і молодших школярів, яка включає такі етапи:

- I. Етап пошуку інформації про дитину;
- II. Оціночно-корекційний етап орієнтований на уточнення, конкретизацію інформації, одержаної на попередньому етапі;
- III. Етап самостійної оцінки (відвідування дітьми додаткових занять на добровільних засадах);
- IV. Підсумковий етап (узагальнення даних).

В основу всієї діяльності по виявленню обдарованості дитини, зокрема, вчений покладає наступні принципи:

- ✓ урахування потенційних можливостей дитини;
- ✓ використання тренінгових методів і занять;
- ✓ довго тривалості;
- ✓ комплексного оцінювання;
- ✓ участі різного кола спеціалістів;
- ✓ участі дітей в оцінці власної обдарованості.

Відомою є й концепція обдарованості Р.Сернаберга, згідно якої інтелект має три аспекти: аналітичний, творчий і практичний, причому кожен із них може бути або домінантним або рецесивним. На думку вченого обдарованість – багатовимірне утворення, яке не можна зводити ні до коефіцієнта інтелектуальності, ні до креативності, ні до мотивації. На думку психологів, обдарованість – складне психологічне явище, своєрідне поєднання здібностей людини, від якого залежить її успіх [14]. Слід розрізняти також обдарованість і прискорення темпу розвитку особистості, яке може виявитися тільки тимчасовим. Така «талановитість» швидко згасає, позаяк відсутній творчий компонент. Практика засвідчує, що учителю слід розрізняти й обдарованість і навченість дитини (посилений прояв уваги старших до розвитку особистості). Педагог має бути неабияк спостережливим і уважним, щоб своєчасно розгледіти «приховану обдарованість»

учня. Як правило, це відбувається у випадку, коли рідні, батьки такої дитини не визнають її успіхів, таланту і, як правило, боячись бути незрозумілою, дитина намагається їх не виявляти надто відверто.

Слід сказати, що предметом суперечок низки дослідників означеної проблеми є питання роз'єднання інтелекту та креативності людини. Натомість вчені однакові тому, що обдарована особистість вирізняється з-поміж інших:

- ✓ підвищеною пізнавальною потребою;
- ✓ підвищеною чутливістю до певного виду діяльності;
- ✓ яскраво вираженим інтересом до того чи іншого виду занять, сфери діяльності;
- ✓ високою критичністю до аналізу власних результатів діяльності
- ✓ прагненням до досконалості, постановкою недосяжних цілей тощо.

Отже, підсумовуючи вище означене, маємо підстави стверджувати, що *обдарованість* – комплекс задатків і здібностей особистості, що за сприятливих умов дозволяють їй досягати високих результатів у тому чи іншому виді діяльності у порівнянні з іншими людьми. Аналіз актуалізованих джерел з означеної проблеми доводить, що питання вияву, розвитку обдарованості неодноразово хвилювали вчених, дослідників (В.Ананьєв, А.Брушлинський, П.Гальперін, О.Ковальов, І.Костюк, Н.Лейтес та ін.) як минулого, так і сучасності.

Американські вчені під керівництвом М.Карне (Іллінойський університет) до основних показників обдарованості особистості відносять:

- інтелектуальну обдарованість (допитливість, спостережливість, креативне мислення, виняткова пам'ять, занурення у справу, прагнення пізнати нове);
- обдарованість у сфері академічних досягнень:
 - у читанні (широкий словниковий запас; хороше запам'ятовування; використання складних синтаксичних конструкцій);

- у математиці (інтерес до лічби, вимірювання, зважування, упорядкування предметів; запам'ятовування математичних знаків, цифр, символів; легке виконання арифметичних дій; уміле застосування математичних умінь);
- у природничих науках (інтерес до навколишнього, походження явищ природи; намагання експериментувати) тощо.
 - творча обдарованість (допитливість, самостійність, незалежність у міркуванні; домагання високої продуктивності праці; точність дій; легка зміна способів поведінки у різних видах діяльності);
 - обдарованість у сфері спілкування (лідерські нахили, впевненість, ініціативність).

Більшість із них висували цікаві концепції, проте дилема навколо феномену обдарованості триває й досі. Це ще раз підтверджує, що нам вирішувати долю свого народу, країни. Беручи до уваги, що ХХІ століття – ера нового покоління, здібного, ерудованого, творчого, яке прагне пізнати дедалі більше, сучасні батьки, вихователі, учителі повинні спільно діяти між собою, маючи на меті задоволення потреб і запитів своїх вихованців, їх розвиток і самореалізацію.

ОБДАРОВАНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ

Чимало знайдеться проблем у психології, які по кількості досліджень можуть зрівнятися з проблемою інтелектуальної обдарованості. Лівова частка всіх існуючих тестів присвячена визначенню рівня інтелектуального розвитку, а тому апріорі має справу з інтелектуальною обдарованістю. Водночас у сфері сутнісного визначення поняття справа є далеко неоднозначною. Багато в чому таке становище зумовлене тим, що тут зустрічаємо кілька глобальних психологічних проблем, які до цього часу не мають трактування.

Що ж таке обдарованість? Які її прояви та умови виявлення? Належить сказати, що обдарованість виявляється у перші 10 – 15 років життя дитини за реальними результатами її життєдіяльності. Обдарованість виступає результатом внутрішнього саморозвитку особистості і реалізується незалежно від впливу оточення. Причому, результати дослідження дають підстави виокремити два критичних періоди у розвитку пізнавальних здібностей дітей: I - критичний період спостерігається у віці 6 – 8 років. Це пояснюємо тим, що із зміною ігрової діяльності, у період переходу на навчання до школи, у дітей спостерігається пасивність до всього нового (20-25%). Інші 20-25% першокласників навпаки різко активізуються щодо пізнавального процесу, а у 50-60% дітей відбувається коливання активності в залежності від умов спілкування і навчання. У даний період пізнавальні інтереси дітей набувають нової якості – пошукового характеру і спрямовані на самостійне вивчення нового. II період – у віці 11 – 14 років питання, що виникають, носять дослідницький характер. У даний час відбувається подальша диференціація дітей по їх активності в постановці дослідницьких питань, причому високий рівень активності спостерігається лише у 10-15% школярів.

Як ми вже зазначали, біологічними передумовами обдарованості є: задатки, як вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини, що зумовлюють розвиток

здібностей (до музики, малювання, спорту тощо); здібності – індивідуальні якості особистості, які виявляються у певній діяльності і забезпечують в ній досягнення успіху; схильності – емоційне ставлення, конкретна вибіркова спрямованість на певну діяльність, що базується на інтересі до цієї діяльності, потреби у її здійсненні, бажанні виконувати, досягати у ній успіху. Система задатків, схильностей і здібностей у комплексі і є рушійною силою самовираження особистості, яка забезпечує виконання нею діяльності на високому рівні.

Слід розглянути можливість існування двох різних явищ: обдарованості-потенції та обдарованості-реалізації. Особливу складність представляє те, як визначити обдаровану особистість, а потім її розвивати. Більшість дослідників виокремлюють наступні *ознаки ранньої обдарованості*, як-от:

- підвищена пізнавальна активність (Н.Лейтес, О.Матюшкін, Дж.Пакерсон, О.Семенова, Г.Уолберг);
- здатність тривалий час концентрувати увагу на проблемі та пошуках її розв'язання (Ю.Гільбух, О.Матюшкін, Р.Семенова);
- високий рівень розумового розвитку (Ю.Гільбух, Р.Семенова);
- підвищена потреба у розумовому навантаженні, отримання задоволення від процесу розв'язання завдань (Ю.Гільбух, Н.Лейтес, Л.Туктаєва);
- раннє усвідомлення мети і цілей своєї діяльності (Ю.Гільбух, Р.Екберт, Дж.Пакерсон, Г.Уолберг);
- раннє оволодіння знаннями у вибраній спеціальності;
- виявлення високого інтелекту, здатності мислити, хороша пам'ять (Ю.Гільбух, Дж.Паерсон, Р.Семенова);
- яскраво виражена незалежність, надання переваги індивідуальній роботі;
- почуття самоповаги, самоусвідомлення, творчої наснаги, уміння себе контролювати;
- прагнення товаришувати з цікавими людьми, старшими;
- емпатія, здатність розуміти почуття та потреби інших (О.Матюшкін, Е.Торранс, Л.Холл);

- висока сенситивність до новизни стимулу (О.Матюшкін);
- здатність до передбачення, глибинного прогнозування, розвинута фантазія, інтуїція;
- здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки;
- здатність виходити за рамки завдання (Д.Богоявленська, Л.Туктаєва) та ін.

Загалом, найбільш визнані вченими ознаки вказують на наявність трьох груп чинників, вплив яких відстежується в характеристиках більшості обдарованих дітей: фізіологічні, психологічні та соціальні. Обдарованість є наслідком природного і набутого. Людина як істота соціальна, займається трудовою діяльністю, спілкується, що слугує формуванню її як індивіда та створює можливості прояву ознак обдарованості [28].

Належить сказати й про те, що обдарованість конкретної людини в певній мірі є умовною її характеристикою. Так, приміром, ознаки обдарованості, які проявлялись у дошкільному віці, можуть поступово згаснути, й, навпаки, проявитися на нових етапах. А тому, вважаємо, що більш доцільними з точки зору педагогіки та психології, учителю у роботі з обдарованими дітьми, застосовувати поняття «ознаки обдарованості».

Як засвідчують наші спостереження, коли йде мова про обдарованих, то зазвичай учителі проявляють увагу до дітей з ознаками обдарованості у інтелектуальній сфері й рідше – у галузі мистецтва. Між тим, виявлено значне розмаїття видів обдарованості. Серед них: загально-інтелектуальна, художня, творча, психомоторна, а також соціальна, які проявляються уже у період дошкілля.

Ми розглядаємо молодший шкільний вік як перехідний етап, що характеризується яскравим проявом тих здібностей й задатків дитини, що мали місце у дошкільному віці. І це зрозуміло, з огляду на вікові особливості. У даний

період життя у дітей активно розвивається самосвідомість і пізнавальні процеси; потреба у спілкуванні; з'являється емоційне захоплення і пов'язана із ним діяльність емоційної уяви. Загалом це слугує розвитку й вияву ознак соціальної обдарованості та комунікативних здібностей молодших школярів. За такого підходу одним із основних завдань учителів початкової школи є розвиток творчості – універсальної здібності, що забезпечує успішне виконання різних видів діяльності дітьми. Іншими словами, це означає обов'язкову спрямованість педагогічної діяльності на виявлення, збереження та розвиток індивідуальності молодшого школяра, стимулювання процесів саморозвитку та самовиховання, гармонійного поєднання розвитку дитини й саморозвитку зі створенням відповідних психолого-педагогічних та організаційних умов; культуро відповідності (опори обдарованих дітей на національні культурні цінності); оптимальної педагогічної взаємодії, співпраці з батьками вихованців тощо. Важливо, щоб кожен учитель прагнув розкрити своїх вихованців, створити сприятливі умови для розвитку їх здібностей. З іншого боку, критеріями ефективності навчально-виховного процесу виступають підвищення рівня не тільки комунікативних здібностей учнів початкових класів, а й розвиток їх загальних здібностей; збільшення кількості дітей, які проявляють здібності й ознаки обдарованості; підвищення інтересу до дитячої творчості й подальше залучення їх до неї.

Усталила думка про те, що визначити прямо здібності неможливо. Як би ми їх не визначали, у центрі уваги – діяльність особистості, а тому великі можливості до виконання певного виду діяльності і будуть показником великих здібностей. Рівень здібностей, який значно відрізняється від середнього, як правило, називаємо обдарованістю. І чим більша різниця із середніми здібностями, тим вищий рівень обдарованості. Так, обдарованість містить у собі здатність до узагальнення, інтелектуальну потенцію, високу креативність й високий рівень мотивації.

Структура таланту визначається характером вимог, які висуває особистості певна діяльність. А тому, учителю необхідно виявити істотно важливі здібності своїх вихованців задля того, щоб у майбутньому вони утворили розумову обдарованість індивіда. Так, приміром, з цією метою слід уважно спостерігати за характерними особливостями учнів, як-от: уважністю, зібраністю, постійною готовністю до роботи. Такий школяр не відволікається на уроці, готовий дати відповідь, з цікавістю виконує поставлене завдання, повністю віддається справі. Обдаровані учні початкових класів схильні виявляти й іншу ознаку своєї несхожості – готовність до праці, яка згодом переростає у схильність працювати, невгамовну потребу трудитись. Наступне – ті особливості, що пов'язані з інтелектуальною діяльністю: особливості мислення, швидкість розумових процесів, підвищені можливості аналізу й синтезу, висока продуктивність розумової діяльності.

Як же заявляє про себе обдарована дитина? Будь-який учитель, дорослий, який має справу із такою особистістю, повинен знати, що у талановитій дитини яскраво виражена спостережливість, зосередженість, уміння наполегливо йти на шляху до поставленої мети. Такі школярі самостійні і незалежні; його принижують певний примус чи тиск з боку старших; вони потребують спілкування й обговорення питань, що їх цікавлять. Якщо учитель – добре підготовлений спеціаліст, прагне розвинути здібності такого вихованця, то буде дозволяти працювати йому самостійно, що, своєю чергою, слугуватиме пізнанню самого себе учнем, вироблятиме навички оперувати своїми розумовими, фізичними і моральними ресурсами. У результаті – вироблення самоповаги та здатності оцінювати власні сили, прагнення пізнати більше.

Майстерність учителя початкової школи, який любить свою справу, прагне удосконалювати себе і постійно опановує новітні технології, дозволяє йому правильно й своєчасно виявити з-поміж багатьох школярів тих, які мають неабиякі здібності. Однак, якщо говорити про специфічні розходження в ознаках обдарованості, то вони виявляються головним чином у спрямованості та інтересах

(читання, математики, рисування). Здібності відчуття, пам'яті, емоційна збудливість психомоторики розвиваються на основі уроджених задатків – обумовлених спадкоємними генами можливостях розвитку анатомо-фізіологічних і психічних властивостей [5]. Важливо, що здібності розвиваються в залежності від умов, у яких перебуває, виховується й навчається особистість. Важливо, що потрібні для творчості фарби, звуки обдарована дитина знаходить у спілкуванні з навколишнім світом, природою, дорослими. Обдаровані учні уміють бачити незвичне в буденному, самостійно без вказівок учителя здійснюють виконання поставлених завдань; енергійні, винахідливі, люблять експериментувати.

За такого підходу, стає зрозумілим особливе місце педагога у процесі розвитку обдарованої особистості; його рівень професіоналізму та майстерності, які чим вище, тим більше слугують досягненню найбільш високого кінцевого результату навчально-виховного процесу. Окрім того, учителю належить зняти будь-які бар'єри, які можуть перешкоджати прояву здібностей чи придушувати творчий розвиток дітей. Організація роботи з обдарованими дітьми повинна носити гнучкий характер; учитель повинен чітко усвідомлювати необхідність підбору індивідуальних прийомів навчання на основі рекомендацій психологів (власних спостережень, порад батьків та ін.) [26]. Тобто, робота з дітьми, що виявляють ознаки обдарованості, потребує обізнаності зі структурно-якісними характеристиками обдарованості; володіння методиками їх виявлення і розвитку; виявлення організаторських умінь щодо здійснення відповідних заходів.

Проте, як засвідчує практика, у сучасній початковій школі, такий процес гальмується через погану підготовку педагогічних кадрів та матеріально-технічну базу навчальних закладів. На часі – виховання творчого учителя, бо де є такий педагог, там буде створено умови і для росту обдарованої дитини.

Важливе місце у системі розвитку здібностей посідає експеримент. К.Тимірязев сказав: «Люди, які навчилися спостерігати і досліджувати, набувають здатності самим ставити запитання і отримувати на них фактичні відповіді, опиняючись на вищому розумовому й моральному рівні у порівнянні з тими, хто

такої школи не отримав». Експеримент дозволяє робити прогнози, висновки, швидко виокремлювати основне.

Ураховуючи системний аналіз обдарованості як психічного явища, її не можна ототожнювати з окремими психічними процесами або здібностями. Обдарованість – складне психічне утворення і тому її варто розглядати як системну якість. Так, комплекс досліджень науковців лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г.Костюка НАПН України щодо розробки методів і методик визначення психодіагностики обдарованості дозволяє стверджувати, що головне призначення психодіагностики повинно полягати не тільки у з'ясуванні психологічних особливостей обдарованих дітей та молоді, а й у забезпеченні узгодженості процесу навчання з індивідуальною траєкторією розвитку обдарованості. Разом з тим визначення результативності навчання на кожному віковому етапі необхідно супроводжувати дієвою допомогою психологів та педагогів обдарованим дітям з метою запобігання і розв'язання проблем їх розвитку та самореалізації (див. додаток Е).

Напрацювання науковців лабораторії психології обдарованості дає підстави стверджувати, що побудова концептуальної моделі психодіагностичного обстеження обдарованих вимагає урахування специфіки типів обдарованості та вікових особливостей обдарованих дітей. Важливою, на наш погляд, є об'єктивна оцінка проявів обдарованості, яка врешті дозволяє спроектувати траєкторію індивідуального розвитку обдарованої особистості. Разом з тим, теоретичний аналіз підходів до проблеми психодіагностики дозволяє виокремити основні положення щодо розробки і використання ідентифікації особистості, як-от:

- мета психодіагностики – забезпечення узгодженості процесу навчання з індивідуальною траєкторією розвитку обдарованості;
- психодіагностику обдарованості слід розглядати у єдності зі сприянням розвитку особистості на різних етапах онтогенезу;
- надавати психолого-педагогічну допомогу обдарованим дітям з урахуванням вікової періодизації;

- використовувати комплекс принципів з метою одержання всебічної інформації про можливості самоствердження та самореалізації обдарованих дітей у майбутньому.

Як відомо, на сьогодні, у процесі виявлення обдарованості, вчені використовують психодіагностичну програму колірного вибору (АПП ЦВ), яка являє собою формалізовану для комп'ютера проєктивну методику М.Люшера. Вона адаптована на систему із семи шкал (восьмикольорова, п'ятикольорова, чотириколірна), які взаємопов'язані і виступають як цілісний показник загальної структури внутрішніх станів випробовуваного. Програма дає можливість за короткий час зробити обробку на комп'ютері комбінацій вибору кольорів досліджуваним і отримати в зручному для експериментатора вигляді їх повну кількісну і якісну інтерпретацію. З іншого боку, вона дозволяє шкільному психологу кваліфікувати характер порушень емоційно-вольової сфери, їх механізми, ступінь виразності, встановити потенційні можливості й оптимальні напрямки корекції виявлених дефектів.

Можна використати програму МІКІГ – модифікований варіант методики вивчення комунікативних установок особистості. За її допомогою можна виокремити чотири типи спілкування, в яких може виявитись кожний з егостанів, а саме: гармонійний, формальний, відгороджений (відчужений) і конфліктний. Далі виокремлюються 12 основних комунікативних установок, утворених перетином трьох позицій егостанів і чотирьох типів спілкування: «дитя гармонійне», «дитя формальне», «дитя відчужене», «дитя конфліктне» тощо. Така типологія може прислужитися у процесі вивчення основних позицій і установок особистості школяра в спілкуванні та співвіднесенні його з вимогами соціального середовища у цілому. У разі виникнення сумніву стосовно обдарованості тієї чи іншої дитини, учителі спільно з психологом школи, можуть скористатися відомими варіантами проведення діагностики. Найбільш поширеними з-поміж них є текстологічний підхід – оцінка інтелектуального розвитку (конвергентне мислення – тести Д.Векслера, Дж.Равена) та креативності (дивергентне мислення

– тести П. Торренса, Дж.Пілфорда), а також методики виявлення домінантної мотивації [22].

Донедавна у вітчизняній і зарубіжній психології панувало положення про недостатню ефективність і економічність оцінок вчителів як методу ідентифікації обдарованості дітей. Проте за допомогою кореляційного аналізу різних показників і критеріїв досягнень було доведено, що експертні оцінки учителів можуть не поступатись іншим джерелам інформації, включаючи тести.

Оцінка педагогом здібностей учнів часто є вирішальною при зарахуванні дітей у класи для обдарованих, гімназії чи ліцеї. Та й, зокрема, вона впливає на успіхи дітей у навчанні, формування їх особистісних якостей, стосунки з оточуючими. Саме тому вважаємо, що учителі мають бути добре підготовленими до роботи з обдарованими дітьми, позаяк їм належить здійснювати кваліфіковане оцінювання обдарованості.

Первинна діагностика базується на спостереженнях, практичному досвіді, інтуїції вчителів, батьків, учнів і самих обдарованих дітей. Вона дає ту інформацію, яка повинна бути підґрунтям у подальшому прийнятті рішень щодо включення школярів у спеціалізовані програми. Так, до методів первинної діагностики відносимо різноманітні шкали, опитувальники, само опитувальники, спостереження, інформацію про продукти діяльності. Зокрема спостереження можна проводити як у природній ситуації навчання у школі, так і в спеціально змодельованих ситуаціях. Такий підхід дозволяє упорядкувати враження та оцінити поведінкові прояви учнів, характерні для обдарованих.

Наступним етапом у виявленні обдарованості учнів є тестування, яке потребує професійної психологічної підготовки. Окрім того, тестування – трудомістка й дорога процедура, яку можна іноді замінити й первинною діагностикою.

Виявленню обдарованих учнів для учителів-практиків слугує так звана «модель послідовної стратегії прийняття рішень» К.Хеллера щодо обдарованості.

За такого підходу, пошук талантів відбувається поступово, з послідовним прийняттям рішень на кожному з відрізків часу.

У нагоді педагогам може стати «модель діагностики розвитку» (Ю.Бабаєва, А.Асмолов), за якою перевіряються не стільки наявні знання дитини і уміння ними оперувати, скільки здатність до їх розвитку. Даний варіант знайшов своє відображення як у багатьох масових загальноосвітніх школах, так і в освітніх закладах нового типу. В основу моделі покладено:

- попереднє психодіагностичне обстеження учня;
- установлення причин виникнення психологічних перепон до розвитку;
- типологічна діагностика;
- прогнозування можливих наслідків розвитку;
- розробка педагогічних рекомендацій з оптимального навчання та розвитку дитини (індивідуально).

Практика доводить, що таке тестування з метою вияву ознак обдарованості у дітей не є надійним, бо не завжди може виявити приховану, потенційну обдарованість. Проте, шляхом спостережень та вивчення індивідуальних особливостей учнів, використовуючи тестування тощо, можна визначити коло претендентів для спеціальних занять у групах за програмою для обдарованих дітей. Саме методика педагогічного спостереження є найбільш доступною і прийнятною у сучасних масових загальноосвітніх школах [28].

Особливою популярністю сьогодні користується й так звана комплексна діагностика, яка стимулює процес самопізнання, самовиховання та самореалізації; дозволяє виявити індивідуально-психологічні передумови подальшого прискореного (уповільненого) розвитку обдарованості особистості. За такою методикою діагностування розпочинається із вивчення типів темпераменту, рис характеру (інтересів, нахилів, здібностей), причому виявлення обдарованості відбувається поетапно, а саме:

- 1) спостереження;

- 2) виявлення психологічного стану дитини шляхом власної оцінки;
- 3) визначення коефіцієнта розумового розвитку IQ;
- 4) визначення інтелектуального розвитку шляхом дослідження вербальних здібностей учня;
- 5) визначення продуктів творчості школяра;
- 6) всебічний аналіз конкретних випадків.

Загалом, у процесі виявлення ознак обдарованості школярів, учитель повинен пам'ятати про структуру інтелектуальної обдарованості, а саме:

- I. Компонентний рівень – відображає найбільш загальні методи пізнавальної діяльності незалежно від конкретного змісту задач і зовнішніх чинників. Передбачає здійснення таких операцій: пізнавальні (отримання і опрацювання інформації), мотиваційні (вибір проблеми, стратегія, контроль і регулювання процесу вирішення, урахування чинників навколишнього середовища), виконавчі (розв'язання завдань).
- II. Конкретний рівень, пов'язаний із певними структурними ситуаціями, вирішення яких потребує інтелектуальних зусиль (вирішення нестандартних задач тощо).
- III. Контекстуальний рівень зумовлений соціокультурним оточенням дитини, її індивідуальними особливостями.

Як ми вже зазначали, інтелектуальна обдарованість є обов'язковою та необхідною для виявлення обізнаності з різних галузей знань, академічної компетентності, енциклопедичної ерудиції. Однак при цьому, недостатня для прояву творчих здібностей і таланту (у цьому випадку IQ має бути вище 120). Характерно, що *«оригінальність»* у творчості – здатність продукувати віддалені асоціації, давати незвичні відповіді (Дж.Гілфорд); незапозичений, самостійний і своєрідний, новий продукт. Оригінальність – сила прояву індивідуальності, що є основним критерієм творчості, ступенем її вираження, який відрізняє продукт творчості від інших йому подібних. Тобто, творчість підкреслює індивідуальність особистості, її прагнення творити нове, своє, особливе, а креативність – яскраво виражена

оригінальність. Чим сильніше в учня бажання бути «самим собою», оригінальним, неповторним, тим більше в ньому внутрішньої впевненості й тим більшою є ймовірність подолання стереотипів [2].

Оригінальність, зокрема, виявляється у результаті дії уяви учня, а тому йому можуть бути властиві використання метафор, порівнянь, нестандартних висловлювань, емоційна виразність доведення, фантазування та ін.

Залишається актуальним питання – «Як виявити ознаки обдарованого учня?» Обдарованість – міра генетично визначених можливостей людини адаптуватися до життя. Основні функції обдарованості – максимальне пристосування до світу, оточення, знаходження рішень у всіх випадках, коли виникають нові, непередбачені проблеми, що, своєю чергою, вимагають творчого підходу. О.Матюшкін і його прихильники стверджують, що кожна особистість обдарована від природи і основне полягає в умінні дорослими виявити ті здібності, якими наділена їх дитина. У концепції вченого психологічна структура обдарованості зіставлена з основними структурними елементами, які характеризують творчий розвиток людини.

О.Матюшкін запропонував наступну структуру творчої обдарованості:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- дослідницька активність (виявлення нового, постановка та вирішення проблеми);
- можливість досягнення оригінальних рішень;
- можливість прогнозувати і передбачати;
- здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі моральні, етичні, інтелектуальні оцінки.

Особливого значення набуває тісний зв'язок обдарованості з особливостями власне творчої діяльності, проявом творчості, функціонуванням творчої особистості. А тому, вчений виокремлює у системі творчого потенціалу наступні складові:

- ✓ швидке оволодіння уміннями, навичками, прийомами, ремісничою майстерністю;
- ✓ задатки та схильності, що виявляються у підвищеній чутливості, певній вибірковості, перевагах, динамічності психічних процесів;
- ✓ спрямованість інтересів, їх систематичність прояву, домінування пізнавальних інтересів;
- ✓ швидкість у засвоєнні нової інформації;
- ✓ допитливість, прагнення творити нове;
- ✓ прояв загального інтелекту;
- ✓ емоційне забарвлення окремих процесів, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, власний вибір;
- ✓ наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість;
- ✓ здатність до вироблення власної стратегії, пошук виходу зі складних ситуацій тощо.

Натомість прояв обдарованості можна виявити через домінуючі інтереси та мотиви; емоційну збудженість у ході тієї чи іншої діяльності; силу волі на шляху вирішення завдань; естетичне й загальне задоволення від власної праці; «поза логічне» вирішення проблеми; багатоваріантність рішень; швидкість рішень, оцінок чи прогнозів; винахідливість та спритність школяра. Такий підхід дозволяє розкрити обдарованість як загальну основу творчості в будь-якій галузі.

Щоб уникнути проблем подальшого навчання та соціалізації, слід приділити особливу увагу виховання обдарованої дитини у сім'ї. Саме батьки як ніхто інший здатні розгледіти перші ознаки прояву обдарованості малюка. Починаючи із визнання удома, у родині буде виходити і подальше його визнання у суспільстві. Виходячи із цього вченою М.Паррота було розроблено опитувальник для батьків, який слугує виявленню здібностей дитини:

1. Якщо порівняти фізичну активність Вашої дитини з активністю її однолітків, на чю користь буде порівняння?
2. У якому віці Ваша дитина навчилася:

- зав'язувати шнурівки;
 - вирізати ножицями картинки; розмальовувати малюнки всередині контурів;
 - писати друковані літери алфавіту, власне ім'я;
 - переписувати або копіювати вірші, оповідання;
 - читати і вимовляти своє ім'я по буквах, читати окремі слова;
 - читати дитячі книги і більш складні книги «про себе»;
 - рахувати до 20, називати час;
 - рахувати гроші, запам'ятовувати номери телефонів.
3. Чи розуміє дитина речі, які є складними? Наприклад, які?
 4. Чи використовує у своїй мові складні слова, говорить довгими реченнями?
 5. Чи можна сказати, що Ваша дитина має надзвичайну пам'ять?

Аналізуючи відповіді на поставлені запитання дорослі мають змогу виявити ознаки обдарованості у власної дитини та зайнятись їх розвитком. Тому стає зрозумілою вагомість встановлення контакту з власною дитиною, прояв інтересу до її занять, підтримка і допомога дорослих.

Важливо, властиві таких дітям цілеспрямованість, волелюбність, підвищене почуття власної значущості і цінності, неприйняття догм, відмова підкорятися авторитетам ставить дорослих у глухий кут. Своєю чергою це дає підстави стверджувати про те, що необхідно опановувати нові шляхи вияву, розвитку обдарованості дітей; підтримувати тісну співпрацю батьків і учителів, психологів школи; виховувати обдарованих дітей, приймаючи активну участь у їх творчих справах, демонструючи тим самим свою прихильність і підтримку. Сьогодні батькам спільно з педагогами належить створити ті умови, які слугуватимуть збагаченню розвитку обдарованої дитини, дозволятимуть максимально проявляти її задатки, здібності, талант.

Розуміння типології обдарованості – перший важливий крок на шляху педагогічної діяльності з обдарованими дітьми, можливість надання учителем дієвої допомоги у їх розвитку.

Як засвідчує аналіз актуалізованих джерел з означеної проблеми, дослідники традиційно сперечаються про існування так званої «загальної обдарованості» як універсальної здатності особистості у певному виді діяльності. Більшість схиляється до того, що обдарованість – інтегральна властивість людини, яка, своєю чергою, дозволяє їй досягти успіху в різних галузях. Відтак, прихильники іншої точки зору стверджують, що обдарованості може бути рівно стільки, у скількох видах діяльності особистість приймає участь і досягає певного успіху. А тому, обдарованість завжди конкретна (музична, художня тощо).

Оскільки ми намагаємось розглянути діяльність педагога з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку, то й обдарованість розглядатимемо як універсальну (загальну) здатність особистості. Загалом з віком під впливом зовнішніх факторів обдарованість дитини здатна набувати певну предметну спрямованість, яка реалізуватиметься в окремо взятому виді діяльності. Звідси, дітей з ознаками обдарованості слід поділяти на:

- ✓ діти з високими показниками інтелекту;
- ✓ діти з високим рівнем творчих здібностей;
- ✓ діти, які успішні в окремих видах діяльності (юні художники, математики, музиканти тощо);
- ✓ діти з ознаками академічної обдарованості (успішно навчаються у школі).

Натомість слід розглянути й іншу сторону питання. Так, Л.Виготський зазначав, що прояви фантазії у дитини більш яскраві і несподівані, ніж у дорослого. Це пояснюється відвертістю, безпосередністю, довірою дитини й абсолютно відсутнім самоконтролем власних почуттів та емоцій. На ранніх вікових етапах розвитку (дошкільний та молодший шкільний вік) високий рівень креативності може поєднуватись з низьким рівнем інтелекту, а тому, учителю початкової школи слід посилено працювати з вихованцями щодо їх розумового (інтелектуального) розвитку, який загалом слугуватиме підвищенням здатності до творчості, креативності. Учні з підвищеними навчальними можливостями

характеризуються порівняно високим розвитком мислення, довготривалим запам'ятовуванням навчального матеріалу, добрими навичками самоконтролю у навчанні, високою працездатністю. Їм властива неординарність, свобода вираження, багата уява, чіткість різних видів пам'яті, швидкість реакції, уміння піддавати сумніву і науковому осмисленню певні явища чи стереотипи [3; 5].

М.Лейтес виокремлює три *категорії обдарованих* дітей:

1. Учні з ранньою розумовою реалізацією.
2. Учні з прискореним розумовим розвитком.
3. Учні з окремими ознаками нестандартних здібностей.

Учні з ранньою розумовою обдарованістю – ті, у яких за звичайного рівня інтелекту спостерігається особливе тяжіння до окремого предмета. А тому такий учень доволі часто (починаючи з середніх класів) займається математикою, фізикою чи біологією, значно випереджаючи однолітків легкістю засвоєння специфіки матеріалу. Інші уроки, натомість, можуть його обтяжувати.

Учні з прискореним розумовим розвитком – ті, що за однакових умов різко виділяються високим рівнем інтелекту і, що важливо, вони стають помітними вже у молодших класах.

Учні з окремими ознаками нестандартних здібностей не вирізняються розумовими здібностями, не випереджають своїх ровесників у загальному розвитку інтелекту та не проявляють успіхів з певного предмета, але виокремлюються особливими якостями окремих психологічних процесів (хороша пам'ять на певні об'єкти, багата уява, здатність спостерігати) [11].

Загалом розрізняють такі *типи обдарованості*:

- ✓ інтелектуальна (добра пам'ять, жваве мислення, допитливість, зв'язний виклад думок, здібності до практичного застосування знань);
- ✓ академічна (успіхи з окремих предметів);

- ✓ творча (креативна) (допитливість, незалежність і оригінальність мислення);
- ✓ художня (великий інтерес до візуальної інформації, захоплення художніми заняттями, музикою; оригінальність);
- ✓ обдарованість у спілкуванні (легке пристосування до нової ситуації, лідерство в іграх, ініціативність, відповідальність);
- ✓ рухова (тонка і точна моторика, чітка зорова-моторна координація, широкий діапазон рухів, уміле володіння власним тілом, високий рівень розвитку основних рухових навичок) [19, с. 25].

Так, за даними фахівців у галузі проблем навчання обдарованих дітей (США) у шкільному віці налічується всього 3 – 5% обдарованих дітей і вони здебільшого не мають необхідної підтримки. Довгий час наша школа орієнтувалася на дитину із середніми здібностями, а робота з обдарованими залишалася осторонь. А тому слід пам'ятати, що виявлення обдарованих дітей приносить не лише їм користь, а й усьому суспільству. Чим раніше починається розвиток юних обдаровань, тим краще, адже талант може й не виявитись, якщо під час виховання та навчання не урахуватимуться індивідуальні здібності дитини, не буде створено умов для їх розвитку.

Отже, учитель – основна фігура у процесі виявлення, становлення й розвитку здібностей обдарованих дітей, причому робота педагога має здійснюватись так, щоб кожна дитина мала можливість удосконалювати не лише власну майстерність у тій чи іншій галузі творчої діяльності, а й могла набути певних навичок, що так важливо у розвитку загальної обдарованості.

У процесі виявлення обдарованих учнів слід використовувати як спостереження учителя, так і батьків, вихователів групи продовженого дня упродовж періоду навчання у початкових класах. За такого підходу, обдарована дитина при підтримці наставника допоможе собі у процесі власного творчого розвитку. Ми вже зазначали, що для того, щоб навчально-виховний процес був цікавим, різнобічним і результативним, учитель повинен бути творчим.

Загалом, *алгоритм визначення обдарованого учня* у навчальному закладі становить:

I. Попереднє знайомство.

II. Вивчення психологічних та фізичних особливостей учнів:

- спостереження за дітьми;
- анкетування;
- діагностування обдарованості;
- бесіда з дітьми;
- робота з батьками школярів.

III. Виокремлення учнів, здібності яких заслуговують на увагу.

IV. Визначення рівня і типу обдарованості конкретного учня.

V. Створення банку даних «Обдарованість».

VI. Планування і організація роботи з обдарованим учнем:

- синтез даних за показниками шкільного психолога;
- робота з учнем на уроці;
- індивідуальна позаурочна робота;
- визначення відповідності рівня досягнень дитини її потенціалу.

Увагу учителів, психологів, друзів обдаровані діти привертають до себе завдяки особливостям поведінки, умінню абстрагувати, ставити цікаві запитання, робити висновки [10]. Так, у результаті досліджень науковцями виокремлено такі характерні особливості обдарованих дітей:

- ✓ добра пам'ять, розвинуте абстрактне мислення;
- ✓ підвищена активність, постійна зайнятість справами;
- ✓ завищена вимогливість до самого себе, болісне сприйняття суспільної несправедливості, розвинуте почуття справедливості;
- ✓ наполегливість у досягненні результату в галузі, яка їх цікавить;
- ✓ творчий пошук;

- ✓ бажання вчитися і досягати успіхів у навчанні (отримання задоволення від навчання);
- ✓ здатність до самостійної роботи (завдяки численним умінням);
- ✓ розвинута фантазія, уява;
- ✓ критичне оцінювання навколишньої дійсності;
- ✓ задоволення цікавості (постановка великої кількості запитань);
- ✓ наявність багатого словникового запасу;
- ✓ отримання задоволення від виконання складних й довготривалих завдань;
- ✓ уміння шукати необхідну інформацію;
- ✓ розвинуті уміння розкривати взаємозв'язки між явищами і сутністю, індуктивно і дедуктивно мислити, здійснювати логічні операції;
- ✓ постановка завдань, на виконання яких необхідно чимало часу;
- ✓ почуття гумору, життєрадісність;
- ✓ завищене почуття страху, емоційна залежність та незбалансованість тощо.

Натомість проблема виявлення обдарованих дітей має чітко виражений етичний аспект. Ідентифікувати дитину як обдаровану чи необдаровану означає втрутитися у її долю, заздалегідь зумовлюючи суб'єктивні очікування. Багато життєвих конфліктів обдарованих і необдарованих беруть свій початок у неадекватності та легковажності початкового прогнозу їх подальших досягнень. Отже, природа обдарованості об'єктивно потребує нових методів діагностики та високого професіоналізму учителів, які будуть обізнані з характерними особливостями, рисами характеру, індивідуальними якостями, уподобаннями та прагненнями школярів. А це, в першу чергу, потребує високого рівня професіоналізму й майстерності педагога, вияву ним любові до праці, вихованців, їх батьків. Тільки за таких умов учитель зможе дібрати необхідні прийоми, засоби, методи, форми навчання обдарованих учнів; організувати виховну та дослідницько-пошукову роботу із ними; налагодити співпрацю з психологом та іншими педагогами школи, батьками обдарованих школярів.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Одним із важливих напрямів діяльності учителя в умовах загальноосвітньої школи є його робота з учнями, яким властиві підвищені навчальні можливості. Як ми вже зазначали, для них характерні неординарність, свобода вираження, багатство уяви, швидкість реакції тощо. Учні з підвищеними початковими даними мають сприятливі психологічні можливості для активної навчальної діяльності, що, своєю чергою, дозволяє підготувати роботу значно більшу за обсягом та складністю з тим, щоб навчальне навантаження сприяло розвитку їх здібностей. Саме учитель створює атмосферу, яка може надихати учня чи руйнувати його впевненість в своїх силах, заохочувати чи пригнічувати інтереси. Так, клас необхідно добре оснастити різноманітними матеріалами та обладнаннями (ураховуючи вікові особливості) та дозволити дітям вільно ними користуватися. У такому разі педагог відіграватиме роль наставника та помічника. І хоча особливі методи, як вважають фахівці, для виховання та навчання обдарованих дітей не потрібні, слід звернути увагу на ті із них, що оптимально розвивають творчі здібності дитини. А тому методи навчання обдарованих учнів мають відповідати:

- основним завданням (надавати допомогу в отриманні знань, розвитку творчих здібностей);
- рівню інтелектуального та соціального розвитку дитини, її вимогам і можливостям з метою розвитку її здібностей;
- переходу від перцептивного рівня пізнання до вищих понятійних рівнів.

Як засвідчує практика, творчі методи роботи учителя початкових класів з такими школярами спрямовані на:

- визнання раніше невикористаних можливостей;
- надання авторитетної допомоги дітям, які мають власну думку та судження;
- повагу до бажання дітей самостійно працювати;

- створення умов спілкування обдарованих дітей з іншими учнями класу, школи;
- уміння стримуватися від втручання у процес творчої діяльності;
- надання дитині свободи вибору;
- індивідуалізацію навчальної програми залежно від особливостей учня;
- створення умов для конкретного втілення творчої ідеї;
- уникнення тиску на вихованців;
- заохочення роботи над проектами, пропозиціями самих учнів;
- терпимість, схвалення результату їх діяльності;
- наголошення уваги на позитивних рисах дитини, її особливостях та індивідуальних відмінностях;
- створення умов для загального внеску учнем в роботу класу (групи);
- уміння переконувати та пропагувати; демонстрацію ентузіазму;
- отримання максимальної користі від захоплення дітей та ін.

Окрім того, учитель повинен пам'ятати, що обдаровані діти часто піддають сумніву та науковому осмисленню певні явища, стереотипи, а тому зміст навчальної інформації для них повинен бути доповнений науковими відомостями. Майстерність учителя у роботі з обдарованими дітьми полягає в умінні попереджати розвиток переоцінки своїх можливостей через недостатню завантаженість. За такого підходу, учитель може залучати дітей з особливими здібностями до надання ними допомоги однокласникам у навчанні або активно співпрацювати з обдарованими школярами у процесі розвитку здібностей у певній галузі.

У методах навчання обдарованих учнів повинні переважати самостійна робота, спостереження, експеримент, які б слугували реалізації частково-пошукового і дослідницького підходів до засвоєння знань, умінь і навичок молодших школярів. Контроль за навчальною діяльністю обдарованих учнів повинен бути спрямований на стимулювання поглибленого вивчення навчального матеріалу, його систематизацію, класифікацію, вироблення умінь використання

набутих знань у повсякденному житті, виявлення і розвиток творчих елементів у навчанні. А тому домашнє завдання повинно також носити творчий характер.

Окрім того, майстерність учителя, який працює з обдарованою молоддю, полягає не тільки у його професійному рівні. Як ми наголошувати у попередніх розділах, це поняття надзвичайно широке і містить у собі безліч компонентів. Такий педагог повинен не лише мати спеціальну та після вузівську підготовку до роботи з обдарованими дітьми, а й :

- бути готовим до виконання обов'язків, пов'язаних із роботою з обдарованими дітьми;
- чуйним і доброзичливим;
- володіти високим інтелектуальним рівнем розвитку;
- бути комунікабельним, готовим завжди вислухати і зрозуміти; знати психологічні особливості обдарованих дітей;
- мати широке коло інтересів і умінь, бути цікавим;
- володіти почуттям гумору;
- бути самокритичним, готовим до постійного самовдосконалення;
- мати творчий світогляд;
- бути готовим до подальшого оволодіння спеціальними знаннями та інше.

Навчання у початковій школі стане творчим процесом і для учнів, і для вчителя, якщо воно буде сплановане як дослідницька діяльність дітей. А тому учителю необхідно, щоб навчання обдарованих дітей планувалось як процес постановки та вирішення системи творчих завдань. Проблематичність предмета і пошук можливих методів його розкриття перетворюють навчання на особливий дослідницький процес, під час якого відбувається здобування знань, розроблення учнями разом із педагогом різноманітних понять, що описують досліджуваний предмет.

Оскільки мова йде про дітей молодшого шкільного віку, слід пам'ятати, що навчання необхідно поєднувати з грою. У формі різних рольових ігор діти мають

змогу моделювати, а це, своєю чергою, дозволяє перетворювати навчання у дослідницьку діяльність; фантазувати, створювати власний продукт праці; розвиває творчість.

Основною формою побудови уроку й, особливо у початкових класах, є діалог. Під час дискусії учнів, яку веде учитель, відбувається колективне обговорення змісту та перебігу як даного, так і майбутніх уроків, створення силами дітей контрольних робіт для класу, упорядкування та обговорення можливих варіантів домашнього завдання тощо. Учитель повинен постійно пам'ятати про те, що байдуже ставлення його до інтересів обдарованих учнів приведе до пасивності у навчанні, а згодом – повної втрати власних захоплень. Так, до основних *причин зниження якості і втрати допитливості* учнів (збайдужіння), належать:

- одноманітність соціальних ролей на уроці, як-от: учитель – оповідач, учень – слухач;
- недостатнє урахування особистих інтересів і захоплень обдарованих дітей;
- перевага примітивних завдань над творчими;
- відсутність систематичної роботи учителя з розвитку здібностей учнів, залучення їх до складних завдань, стимулювання творчості;
- небажання слухати, знати й підтримувати обдарованих учнів та ін.

Вище означене дає підстави стверджувати, що методи роботи з обдарованими учнями повинні слугувати висуненню власних гіпотез учнями щодо вирішення поставлених завдань. Такий підхід дозволяє дітям робити власні припущення, спостерігати й досліджувати, розв'язувати проблему нестандартним способом. Слід зазначити, що обдаровані діти можуть засвоювати нові знання швидше, ніж однолітки і запам'ятовувати те, що вчать, міцніше і швидше. Це, своєю чергою, засвідчує про те, що у них часто залишається багато вільного часу. Учитель може запропонувати дітям удома заповнити вільний час вивченням нової поглибленої інформації з певної теми (предмету); зайнятись улюбленою справою тощо.

Американський психолог Дж.Рензулі називає проведення вільного часу обдарованими дітьми «ущільненням». На його думку, слід створити так звані «навчальні контракти», які підписують учитель і обдарований школяр. Це свого роду правила і норми поведінки, яких слід дотримуватись обдарованому молодшому школяру у плані заповнення створеного нею вільного проміжку часу, коли, натомість решта учнів займається вивченням нового матеріалу. До основних *правил* поведінки належать:

- не звертайся до педагога, коли він розповідає новий матеріал решті учнів;
- вільний час використай з користю;
- не заважай іншим;
- не привертай до себе уваги;
- якщо потрібно вийти з класу, роби це тихо;

Таке навчання до вподоби учням молодших класів, позаяк вони виступають у ролі досвідчених знавців. Обдаровані учні мають змогу насолоджуватись можливістю займатись деталями обраної ними теми у той час, коли весь клас налаштований на іншу роботу. Окрім того, обдаровані діти, вивчаючи те саме, що й інші школярі, прагнуть поглиблювати свої знання з певної проблеми. Зазвичай теоретичні положення вони опановують самостійно, без допомоги учителя, а це є свідченням їхньої здатності досягати високого рівня критичного мислення. Практика засвідчує, що у цьому сенсі доречно використовувати так звану модель «таксономії мислення». Модель складається з шести послідовно розташованих рівнів мислення, а саме:

1. Знання – відтворення певної інформації (учні можуть сказати, що вони знають, якщо в змозі дати правильну відповідь на запитання).
2. Розуміння – переказ того, що знаєш.
3. Застосування набутих знань – перенесення вивченого матеріалу у нові ситуації.
4. Аналіз – розуміння учнями характерних рис предметів, явищ, понять і усвідомлення того, що складові частини кожного можна вивчати як окремо

та й у взаємозв'язку (завдання на порівняння, протиставлення, віднесення до різних категорій, уміння робити висновки, висловлення власної думки).

5. Оцінка (заслуховування учнів їх думки щодо явища чи поняття, які вони аналізують).
6. Синтез – найвищий рівень мислення (створення учнем власної ідеї чи проекту). Чим далі, тим рівень мислення буде вищим.

Аналіз методів навчання обдарованих дітей засвідчує, що вони ґрунтуються на основних положеннях таких моделей як «Вільний клас», «Три види збагачення навчальної програми» та «Таксономія мислення». Таке комбінування дозволяє індивідуалізувати й диференціювати процес навчання, зробити його більш ефективним і цілеспрямованим, щоб задовольнити навчальні потреби обдарованих учнів. З іншого боку, з метою повноцінного розвитку та активізації творчого потенціалу особистості належить використовувати цілий комплекс методів. При цьому треба урахувувати, що існуючі методи активізації творчої діяльності мають бути співвіднесені з певними сторонами творчої особистості, які вони найбільш ефективно актуалізують та розвивають у процесі навчання та виховання, творчої діяльності.

До основних *форм і методів роботи* з обдарованими дітьми відносимо:

- *ТРВЗ* (теорія розв'язання винахідницьких завдань), яка пропонує певний набір прийомів мислення, кінцева мета якого – свідоме досягнення стану «осаяння». Таке використання алгоритму у ході навчального процесу виробляє в учнів гнучке, оригінальне мислення; уміння моделювати ідеальний еталон; проектувати шляхи досягнення поставленої мети;
- *побудова гіпотез* та їх висунення як важлива умова творчого мислення, уміння доводити власну думку тощо;
- *метод «ефекту Розенталя»* (виокремлення кращого) визначає характер дій учня, провокує на само здійснення прогнозованих результатів;

- *інформаційно-пізнавальна суперечність* має на меті розвивати обдарованість учнів шляхом доведення істини. Характерна особливість: елементи є істинні, але, на перший погляд, суперечливі судження;
- *прийом «незавершене рішення»* дозволяє визначити рівень пізнавальної активності дитини. Завдання носять творчий характер, учні намагаються виконати його і результат приносить подив та інші.

Процес виявлення обдарованості молодших школярів – складний і довготривалий. Обдарованість дітей необхідно відстежувати в динаміці (упродовж 2 – 3 років у порівняльній характеристиці). На основі результатів – скласти історію розвитку дитини, її індивідуально-психологічну карту. Як ми зазначали, принцип комплексного, динамічного підходу у дослідженні обдарованих дітей передбачає вивчення їх особистості з різних позицій упродовж певного часу. Він включає в себе:

- всебічне спостереження за поведінкою, діяльністю, перебігом розумових операцій у дитини;
- виявлення й дослідження психічного стану дитини та інтересів шляхом власної оцінки;
- визначення коефіцієнта розвитку інтелекту;
- дослідження вербальних здібностей дитини;
- вивчення продуктів творчої діяльності;
- всебічний аналіз конкретних випадків – дає змогу простежити самовираження дитини.

За такого підходу учителю слід проводити бесіди й анкетування учнів; соціометричні й тести з використанням опитування; вести записи життєвих випадків у журналах фіксації поведінки тощо (див. табл.1).

Таблиця 1

<i>Досліджувана сфера</i>	<i>Не експериментальні методи дослідження обдарованості</i>
особисті риси дитини	спостереження за діяльністю, бесіди, анкетування
інтелектуальна сфера	спостереження на уроках, анкетування, бесіди
психологічні чинники, що впливають на прояви обдарованості	спостереження в різних видах діяльності, бесіди, анкетування, опитування
вивчення впливу соціуму (родинне виховання)	спостереження за роботою учителя, анкетування батьків і учителів, бесіда з учнями

Джерело: [7, с. 14].

Отже, робота з обдарованими дітьми потребує неабиякої обізнаності учителя з життєдіяльністю вихованців.

А.Фурман, досліджуючи питання індивідуально-особистісних рис прояву обдарованості в навчально-виховному процесі школи, встановив, що обдаровані діти швидко засвоюють головне, відповідно реагують, критично оцінюють інформацію і ставлять запитання. Вони легко переносять знання у нову ситуацію, логічно мислять, виражають власну точку зору, послуговуючись багатим словниковим запасом. Обдаровані діти мають високі показники абстрактного мислення, здатні долати труднощі (покладаються на себе, наполегливі), люблять самостійно працювати. Такі учні завжди винахідливі і творчі, допитливі й оригінальні, люблять експериментувати, енергійні. Проте, як засвідчують наші спостереження, доволі часто ці діти бувають нечіткими у розмежуванні реальності і фантазії (як зокрема більшість дітей молодшого шкільного віку); прагнуть до товариства старших, які багато знають і цікаві співрозмовники;

гостро реагують на несправедливість і бувають нестриманими у виявленні емоцій та почуттів [3].

Практика показує, що доволі часто робота учителя з обдарованими дітьми потребує тісного контакту з шкільним психологом. Одним з особливих завдань його діяльності є формування навичок продуктивної навчальної праці, режимних моментів життя обдарованого школяра. Робота практичного психолога відіграє неабияку роль у наданні допомоги учням, що зазнають психологічних труднощів (доволі часто є необхідною психокорекція, спрямована на розв'язання внутрішніх психологічних конфліктів; зняття тривожності, страху чи агресивності).

Шкільний психолог у співпраці з учителем ведуть й інший напрямок діяльності – соціально-психологічне навчання дитини, яке спрямоване на розширення діапазону її поведінкових реакцій, корекцію усталених форм поведінки. Обдарована дитина, яка навчається серед інших однолітків, у загальноосвітній школі, може наражатися на різноманітні труднощі, неприємності, як-от: нерозуміння, заздрість, зухвалість, неприязнь тощо. А тому неабияка роль учителя (психолога) полягає в усвідомленні дитиною своєї обдарованості. Загалом до основних напрямів співпраці психолога з обдарованими учнями належать:

- I. Контроль за нервово-фізичним навантаженням дитини, створеним діяльністю і вимогами вихователів і батьків (дорослим важко перебороти спокусу вкласти в дитину якнайбільше інформації).
- II. Консультативна і просвітницька робота з дорослими має на меті вирішення низки завдань:
 - ✓ спостереження за дорослими з метою запобігти «експлуатування» здібностей дитини на шкоду її інтересам;
 - ✓ орієнтування дорослих на цілісний розвиток дитини;
 - ✓ консультативна допомога, спрямована на вироблення стилю ефективного спілкування (учителів, батьків) з обдарованою дитиною, адекватної оцінки її вчинків, розуміння поведінки.

- III. Методична допомога учителю у роботі з обдарованими дітьми (діагностика і спостереження з метою вияву найсильніших сторін діяльності дитини, її інтересів).
- IV. Психотерапевтична робота, спрямована на вирішення особистісних проблем педагога (підвищення професійної впевненості, прийняття факту обдарованості дитини як творчої професійної задачі).

Відтак, завжди у роботі з обдарованими дітьми учитель повинен керуватись настановою видатного педагога минулого Я.Коменського: «Вчитель – помічник природи, а не її володар, будівничий, не реформатор...» Іншими словами, педагог має правильно дібрати форми, методи й прийоми, які б розвивали природні здібності, талант школярів.

Зрозуміло, у практичній роботі технологія діяльності з обдарованими дітьми ґрунтується на вже добре відомих, які дали позитивні результати формах і методах роботи. Проте, слід поєднувати раціональні та емоційні види діяльності, правильно організовувати самостійну роботу, створювати належні умови для творчого простору. Так, у роботі з дітьми, що мають яскраво виражене аналітичне мислення, слід надавати перевагу методам, які слугують розвитку творчої уяви; з дітьми з розвиненим глобальним мисленням – методам, що розвивають логічні здібності; а «змішаного типу» - тим, що розвивають оригінальне, логічне й образне мислення однаковою мірою.

У ході нашого дослідження було виявлено, що основними *методами* роботи учителя початкової школи з обдарованими дітьми є словесні, практичні та дидактичної гри. Причому, серед словесних найбільш ефективними виявились методи бесіди, коментування, творчого переказу. Серед практичних найбільш актуальними у сучасній школі є проблемно-пошукові та творчого характеру, а метод дидактичної гри, як ми зазначали раніше, розвиває потенційні можливості обдарованих школярів, дає змогу їм само реалізуватися.

Утім серед практичних методів особливого значення набувають творчі роботи, проблемно-ситуативні завдання, які, своєю чергою, учитель формулює так, щоб учням було необхідно розв'язати проблемну ситуацію, керуючись різноманітними мислительними операціями. *Застереженнями для учителя, який працює з обдарованими дітьми повинні бути:*

- ✓ не розхвалювати повсякчас кращого (обдарованого) учня;
- ✓ бути особливо уважним у момент організації змагання у навчанні (за такого підходу обдаровані діти, як правило, завжди перемагають і це може викликати неприязнь до них інших школярів);
- ✓ не робити з обдарованого школяра «вундеркінда» чи, навпаки, прилюдно не принижувати унікальні можливості дитини;
- ✓ пам'ятати про те, що обдаровані діти погано сприймають одноманітність, часту повторюваність навчальних занять;
- ✓ терпимо ставитись до можливого безладу на робочому місці обдарованого учня;
- ✓ уміло переконувати учнів, що учитель – одностудець, а не ворог.

Отже, учитель повинен пам'ятати, що гармонія у розвитку здібностей дитини досягається за умови, коли існує свобода вибору виду діяльності і належна підтримка з боку наставника. Зокрема, цьому слугує й метод ейдетики – формування мислення, на основі якого відбувається запам'ятовування нової інформації через образи, асоціації й відчуття. Саме тоді в учнів початкових класів розвивається уява, фантазія, гнучкість мислення. Іншим ефективним методом є створення проблемних ситуацій, постановка запитань, які залучають школяра до дослідницької, пошукової діяльності.

Удосконалити навчально-виховний процес, дати ґрунтовні знання учням загалом і обдарованим, у тому числі, озброїти їх практичними навичками й уміннями з основ наук допомагає правильно організована позакласна робота, а саме залучення школярів до участі у конкурсах, виставках, змаганнях, олімпіадах тощо. З цією ж метою доречно проводити КВК, турніри, конкурси знавців,

вікторини, інтелектуальні аукціони, ігрові тренінги, семінари, інтелектуальні марафони тощо.

У роботі з обдарованими дітьми учитель повинен поєднувати різні *форми*: індивідуальну, групову та масову. Так, групові заняття – парні, постійні групи із зміною функцій її учасників, груповий поділ класу з однаковими завданнями чи різними. Особливою популярністю серед обдарованих учнів користуються дискусійні форми («круглі столи», дебати, ділові бесіди типу інтерв'ю, симпозіуми). Відтак ефективність індивідуальної форми роботи, а саме самостійної, залежить від багатьох чинників (посильності завдання, інструктажу учителя, визначення часу, складання переліку рекомендованої літератури тощо). Отже, педагог має сприяти розвитку інтересів обдарованих школярів, пропонувати для читання цікаву літературу, дозволяти проводити їм прості досліди. На момент, коли початковий етап пройдено, слід запропонувати обдарованій дитині індивідуальну програму, творче завдання тощо. Варто сказати, що індивідуальна програма підготовки обдарованого учня залежить від кінцевої мети, його здібностей та особливостей розвитку. При цьому учителю слід урахувувати й інтереси та уподобання учня (чим подобається займатися? що особливо цікавить? що краще вдається?) Зокрема у ході індивідуальних занять з обдарованою дитиною необхідно розв'язувати задачі підвищеного рівня складності, розглядати додаткову інформацію з певної галузі знань (яка найбільш цікава учневі). Як результат – набуття творчого досвіду, вироблення уміння й навичок співпраці з учителем. Результативним може бути й включення таких дітей у роботу класу в ролі консультантів при вивченні нового матеріалу чи підготовці додаткового. Це дозволяє поставити обдаровану особистість у поле зору інших, сприяє її подальшому розвитку, систематизує знання, зміцнює авторитет серед однолітків, привчає до відповідальності, стимулює до подальшої творчості. Як правило, надалі учитель проводить аналіз результатів, дає оцінку творчого потенціалу дитини.

ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

РОБОТА З БАТЬКАМИ

Таланти існують від великих і яскравих до скромних і малопомітних. І суть діяльності учителя початкових класів полягає у тому, щоб в умовах загальноосвітньої школи за допомогою конкретних матеріалів (програм, методик навчання, прийомів, форм, методів) виявити елементи інтелектуальної, академічної і творчої обдарованості. Педагогічний колектив школи повинен усвідомлено працювати над створенням освітнього простору школи як колиски творчості.

Доля диво-дітей не завжди складається щасливо. Практика показує, що багато хто з них не досягають належних успіхів на обраному шляху, а притаманні їм задатки не завжди забезпечують, здавалося б, вже визначеного наперед таланту. Найчастіше причиною цього є прогалини у навчанні і вихованні обдарованих дітей.

Здатність обдарованої дитини до саморозвитку, її творча активність – головні умови успіху у подальшому житті. Якщо у школі дитина не опанує навички самостійно творити (за будь-яких умов: байдужості чи халатного ставлення учителя), то природні її задатки, талант можуть з часом згаснути. Та й зокрема, молодші школярі в силу своїх вікових особливостей добре навчаються, допитливі й наполегливі лише тоді, коли переживають успіх. Одним із основних завдань учителя є своєчасне виявлення здібностей, задатків, талантів, уподобань учнів [8].

За такого підходу стрижневим є заохочення обдарованої особистості до свого подальшого розвитку, створення належних умов для задоволення її нахилів, інтересів. Ми вже неодноразово зазначали, що обдарована особистість – та, яка вирізняється яскравими, очевидними, інколи визначними досягненнями або має внутрішні задатки для таких досягнень у певному виді діяльності. Як відомо, обдарованість швидко згасає, якщо відсутній прояв творчого компонента чи

розвиток її був несвоєчасним. Іншими словами: обдарованість може розвиватися лише за сприятливих умов: турботи батьків, навчання за спеціальною програмою, створення атмосфери приязні й доброзичливості тощо. Тобто розвитку творчого потенціалу особистості слугують допомога дорослих, багате культурне середовище (оточення), послідовна й цілеспрямована індивідуальна програма виховання і навчання. Загалом у навчанні і вихованні обдарованих дітей важливу роль відіграють як учителі, так і батьки. Саме їм належить створити атмосферу поваги, любові, довіри, уваги до потреб, задоволення інтересів таких дітей. Як стверджує американський психолог Н.Роджерс, творчість дитини стимулюють психологічна безпека, безцінне прийняття її творчості, атмосфера відкритості, дозволеності, надання права на свободу і самостійність.

Стає зрозумілим, що не менш важливою є спеціальна підготовка педагогів до роботи з обдарованими учнями. Вони повинні бути уважними, доброзичливими, емоційно врівноваженими, мати почуття гумору і позитивно сприймати все нове. І навпаки, невпевнені у собі, власних силах батьки та учителі, схильні переносити проблеми на дітей, можуть завдавати їм шкоди, позаяк обдаровані діти – не просто носії таланту, а тендітні відкриті душі, які прагнуть творити.

З іншої сторони, у загальному розвитку обдарованих дітей багато спільного з іншими людьми, проте ставлення до них, як правило, завжди упереджене. Дійсно, обдаровані діти мають багато позитивних рис, проте це не є свідченням відсутності певних проблем. Однією з них є взаємини з однолітками. Давньогрецький міф твердить: «Розумна Медея, тому її ненавидять». Учителі часто можуть підкреслювати здібності обдарованого учня перед іншими чи, навпаки, ігнорувати їх спостережливість, незвичну поведінку (не визнаючи учня розумнішим за себе). Обидва ці підходи є помилковими, позаяк можуть спричинити неабиякі проблеми у подальшому житті обдарованого школяра (замкнутість, невпевненість у власних силах, прояв агресивності, сприйняття обдарованості як тягаря).

Не менш важливим є розрив між розумовим і фізичним розвитком дитини, приміром відставання в розвитку дрібної моторики і моторної координації від високого рівня пізнавальних здібностей, над якими варто працювати дорослим. Може перешкоджати нормальному розвитку дитини і неприйняття критики і зауважень дорослих, які часто з боку останніх сприймаються як її впертість. Наставники обдарованих дітей повинні пам'ятати, що однією з їх рис є саме вразливість, надмірна чутливість: такі діти вимагають до себе уваги і визнання. А, отже, якщо батьки і учителі приділятимуть належну увагу обдарованим дітям, можна буде запобігти виникненню конфліктів на цьому підґрунті. Натомість варто поважати точку зору цих дітей, ставитись до них як до інтелектуально багатой особистості, демонструвати як ви цінуєте їх досягнення.

Окрім того, обдаровані діти встановлюють для себе високі стандарти, а надмірна самокритика слугує постійному невдоволенню результатами своєї праці, формує низьку самооцінку. Звідси – необхідність бути тактовними, толерантними, коректними у зауваженнях, аналізі, висновках щодо діяльності обдарованого школяра. Творчі діти рідко бувають спокійними, вони страждають від своєї винятковості. Все це вимагає особливого підходу до них і, не випадково, за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я входять до «групи ризику». Обдаровані школярі потребують особливого виховання, спеціальних індивідуальних програм, спеціально підготовлених висококваліфікованих учителів.

Фахівці давно помітили, що обдаровані діти часто виростають в інтелігентних сім'ях, і справа тут зовсім не в особливих генах, а у сімейній атмосфері, системі родинних цінностей. Зрозуміло, усі батьки прагнуть, щоб їхня дитина була найкращою, але розвивають її по-різному. Вони виконують найголовнішу роль у становленні й розвитку не тільки обдарованості дитини, а й її особистості. Провідним у процесі розвитку обдарованості є саме своєчасне виявлення її ознак. Від народження усі діти здібні. Батьки повинні добре знати, що обдаровані діти швидше за інших виконують завдання, прагнуть до

самостійності, розв'язання завдань проблемного характеру, творчості. Проте, на жаль, практика доводить протилежне: батьки доволі часто не бажають помічати особливих рис власної дитини або ж не звертають на це увагу через надмірну зайнятість. Ті із них, які помітили, що їхня дитина не така як інші, також припускаються низки помилок у їх навчанні і вихованні. Так, типовими помилками батьків обдарованих дітей вважаємо:

- ✓ сприйняття здібностей дитини як засобу реалізації власних уподобань та нереалізованих прагнень;
- ✓ завищення вимог до дитини;
- ✓ переобтяжування дітей заняттями музикою, танцями, малюванням та ін. за рахунок ігор та прогулянок;
- ✓ висунення не завжди достовірних гіпотез;
- ✓ відведення власній дитині привілейованого місця в родині; створення «теплих» умов її розвитку;
- ✓ залучення дитини до вирішення «дорослих» родинних проблем, які своєю чергою завдають шкоди її емоційному розвитку;
- ✓ невміння знайти підхід до власної дитини (ставлення як до дорослої, відсутність взаєморозуміння, драматизування невдач тощо);
- ✓ надмірне завантаження дитини інтелектуальними іграми замість спортивних та інше;
- ✓ покарання дітей за допитливість; дорікання за те, що з такою дитиною не пощастило;
- ✓ прагнення зробити дитиною ординарною, як всі;
- ✓ культивування почуття необхідності за будь-яку ціну досягти успіху дитиною.

Все це лягає додатковим тягарем на плечі дитини, адже в якийсь момент вона сама відкриває свою обдарованість і розуміє, що чимось відрізняється від інших. Тому дуже важливо, коли учителі разом з батьками у спільному тандемі навчають

і виховують обдаровану дитину, створюють необхідні умови для гармонійного розвитку неординарної особистості [3, с. 65].

Виховання обдарованої дитини у сім'ї справа нелегка і потребує від батьків спеціальної підготовки, обізнаності з психологією та педагогікою, створення відповідних умов для її правильного розвитку. Обдарованість і талант не люблять тиску. Більшість дітей конфліктують зі старшими в разі нетактовного ставлення, відсутності уваги чи належного розумового навантаження. Такі діти відрізняються гарною пам'яттю, багатим словниковим запасом, гостро переживають невдачі, часто перебувають у стресовому стані, що нерідко сприймається дорослими як вередливість чи порушення норм поведінки. Батькам потрібен індивідуальний підхід до вирішення проблем з дитиною. Так, батьківська допомога має бути зваженою, обережною, вона має наштовхнути дитину на власні рішення, а не насаджувати свої. Батькам потрібно знати, що обдаровані діти прагнуть довірливого спілкування. Вона хоче бачити у батьках мудру дорослу людину, яка збагатить її уявлення про світ, себе саму, завжди зрозуміє і допоможе.

Доброзичлива атмосфера у рідному домі слугує швидкому виявленню здібностей обдарованої особистості. Так, з цією метою батьки повинні створити затишок і комфорт, безпечну психологічну базу для пошуків дитини. Систематично необхідно підтримувати схильність дитини до творчості та виявляти співчуття до невдач, яких вона зазнала. Доречно буде уникати критичних зауважень щодо її творчих ідей, намірів. Батьки обдарованого школяра повинні бути терпимими до його дивацтва, поважати допитливість, позитивно сприймати самостійність (надмірна опіка може пригальмувати творчість). Зокрема батьківське відкриття обдарованості власної дитини повинно слугувати радісному очікуванню, готовності вирішувати проблеми, які з цим пов'язані. Завдання полягає у тому, щоб вчасно помітити, знайти правильні слова та приклади для дитини, які у подальшому сформує її здорове сприйняття себе серед інших людей. Як засвідчують дослідження означеної проблеми, самооцінка

обдарованих дітей молодшого шкільного віку нижча, ніж у третини їхніх однолітків; самовпевненість – нижче, ніж у чверті. Це ще раз підтверджує нагальну потребу батьків звертати особливу увагу на особливості власної дитини, формувати адекватне ставлення до себе.

Важливу роль відіграють батьки як взірць поведінки, наслідування загальнолюдських моральних принципів для дитини. Тому необхідно допомагати обдарованому школяреві вчитися будувати власну систему цінностей, яка дозволить йому поважати себе і оточуючих. Зрозуміло, батько й мати повинні оточити дитину ласкою і любов'ю, створити їй атмосферу захищеності, поваги, симпатії. Обдарована дитина молодшого шкільного віку буде розвиватися лише у тій родині, де вона не байдужа старшим, де її розуміють і поважають, де цікавляться її захопленнями та інтересами, де люблять і розумно вимагають, підтримують атмосферу творчого пошуку [13, с. 69].

Обдарованій дитині набридають одноманітні заняття, повторювання, очікування, участь у спільних справах. А тому, щоб уникнути непорозумінь, варто використовувати цікаві завдання, систематично їх видозмінювати, виявляти власну творчість, не пригнічувати дитину [23].

Розглядаючи проблему обдарованості, неможливо не торкнутись аспекту її особливостей у дітей різної статі. Як засвідчує практика, у суспільстві усталила думка про визначений образ чоловіка і образ жінки, тобто якими вони повинні володіти рисами, які професії обирати тощо. Такий підхід особливо шкідливий для обдарованих дітей, позаяк в більшості вони поєднують у собі властивості, характерні як для своєї, так і для протилежної статі (психологічна андрогінія). Так, приміром, доволі часто спостерігаємо, що творчо продуктивні чоловіки мають «жіночі» риси (чутливість), а жінки – «чоловічі» (незалежність, впевненість). Те ж саме й у молодшому шкільному віці. Особливо складно у цьому сенсі обдарованим дівчаткам, яким задля розвитку здібностей необхідно бути активними, пристрасними до пізнання, готовими до вирішення складних завдань, наполегливими, сміливими, ціле направленими. Натомість, беручи за приклад

власну матір, обдаровані школярки намагаються бути покірними, непоказними, щоб цим самим не розгнівати інших однолітків і, зокрема, хлопчиків. Така поведінка може привести до зупинки у прогресивному розвитку у певний момент і навіть певного повернення назад, якщо батьки не підтримають належним чином розвиток обдарованості доньки.

Одна з головних проблем обдарованих дітей полягає у тому, що в них бачать дітей лінивих, упертих, інколи аномальних, «не від цього світу». Такий незвичайний розвиток дитини, як правило, упускають батьки неуважні, з низьким загальним та культурним рівнем, без належної освіти, а також ті, у яких дитина єдина і немає з ким порівняти її особливості розвитку. Натомість, буває, що батьки опираються визнанню власної дитини обдарованою. За таких умов, дитина повинна самостійно розібратись у собі, відчуваючи певну невпевненість, провину, бажання бути «як усі». Або ж батьки можуть надміру навантажувати сина чи доньку, які проявляють риси обдарованості. Думка про те, що «обдарована дитина обдарована в усьому» є хибною: непропорційність у розвитку – істотна проблема обдарованих дітей. Ми вже неодноразово зазначали, що здібності можуть проявлятися у тій чи іншій сфері діяльності дитини, а не в усіх одразу. Тут важливо, щоб батько й мати такого школяра правильно розподіляли обов'язки дитини, навантажуючи її саме там, де вона проявляє неабиякі здібності. Важливо, не забувати про те, що надмірне захоплення одним видом діяльності не повинно придушувати участь особистості в інших, що своєю чергою може спричинити однобічний розвиток. Гіпертрофована увага до однієї здібності дитини впливає на її само сприймання, на формування Я-концепції. Як результат – у дитини розвивається бажання завжди і за будь-яку ціну бути першою, можливі прояви агресії та ворожості по відношенню до інших, поступове притуплення таланту. А тому варто пам'ятати, що особистість слід розглядати у її цілісності, прагнути всебічного розвитку, виховувати сприйняття власної унікальності та повагу до неповторності іншої людини (дитини). Доречно пригадати слова відомої поетеси М.Цветаєвої: «Талант! Талантом гордиться нічого! Він – від Бога і від батьків.

Нам залишається тільки працьовитість. Праця! Один талант не дасть нічого. Тільки талант плюс праця...»

У ході нашого дослідження ми проаналізували біографії видатних особистостей, які зуміли, не зважаючи на труднощі, досягти вершин у різних сферах діяльності. Факти свідчать, що зовнішні обставини не завжди стають для людини фатальними щодо її самовиявлення та розкриття здібностей, таланту. Так, кожного разу, коли обдарована людина нашоухується на спротив її найближчого середовища, вона вступає з ним у «двобій», який може мати різні наслідки, залежно від внутрішнього потенціалу особистості. Аналіз активності обдарованої особистості, творче ставлення до навколишнього світу, перевага внутрішньої мотивації, високий рівень пізнавального інтересу дає підстави вважати, що «внутрішнє» відіграє у цій взаємодії провідну домінуючу функцію. Воно діє через «зовнішнє» і тим самим змінює себе (О.М.Леонт'єв). Внутрішнє опосередковує впливи чинників зовнішнього соціального середовища (С.Рубінштейн), асимілюючи їх в тому випадку, коли останні сприяють задоволенню провідних потреб особистості і передусім потреби в творчому самовиявленні та самоствердженні себе як носія здібностей; і, навпаки, чинить опір тим чинникам, які не відповідають запитам і схильностям. Загалом, будь-який розвиток своїм джерелом має внутрішні суперечності.

Особливого значення набуває формування Я-концепції обдарованої дитини у сім'ї. Так, якщо батьки вчасно помітили неординарність сина чи доньки й прагнуть рано віддати її на навчання до школи, то це може спричинити емоційні чи фізичні розлади у дитини. Зрозуміло, кожна дитина потребує індивідуального підходу, який, натомість, не завжди може супроводжувати її у школі. Практика засвідчує, що юні математики та музиканти значно вииграють у своєму розвитку за умови раннього навчання у школі. І навпаки, таланти – гуманітарії «визрівають» повільніше, і таке скорочення дитинства може мати різні наслідки. А тому батькам слід подумати над створенням системи цікавих завдань, розвиваючих

занять, які можна проводити з метою розвитку обдарованості вдома. При цьому варто ураховувати:

- схильність обдарованої дитини захоплюватись певною справою більше часу, ніж вона того потребує. За такого підходу батькам варто проявляти гнучкість, терпимість, а не нав'язувати зміну занять;
- прагнення обдарованої дитини до ізоляції від однолітків, а отже варто робити наголос на її соціальний розвиток (надавати допомогу у виробленні навичок спілкування, співробітництва, колективізму);
- здатність дитини виконувати низку завдань не завжди свідчить про його готовність йти до школи тощо.

Обдаровані діти дуже вимогливі до себе, часто ставлять перед собою недосяжні цілі, а це, своєю чергою, може призвести до емоційного розладу чи дестабілізації поведінки. Нерідко такі школярі можуть вороже ставитись до однолітків, які нижче стоять у плані розвитку та ін. Тому перед дорослими стоїть важливе завдання – особливий підхід до виховання неординарних, цікавих, талановитих дітей.

Мірилом усього, гарантом успіху у справах була і залишається любов. Батькам, які виховують обдаровану дитину, найперше потрібно її любити, приймати такою, якою вона є («Не зашкодь!»); брати участь у її розвитку, підтримуючи у всьому. Батьки повинні бути прикладом для наслідування, активно залучатись до творчих справ дитини (творчість для обдарованої особистості – життєва необхідність). Необхідно розмовляти з дітьми, гратися у дошкільному віці, пропонувати висловлювати думку, приймати участь у захопленнях дитини, стимулювати її активність. Саме від батька й матері залежатиме, чи уміє дитина доводити розпочату справу до кінця, чи працелюбна і терпляча, вимоглива до себе; чи властиві їй почуття власної гідності, взаємодопомоги, дружби, поваги, моралі тощо (див. додатки А, Б, Д). Загалом батьки покликані допомогти обдарованому школяреві відкрити життєве покликання, реалізувати себе як особистість. Вони не мають права втратити

обдаровану дитину, бо втрачаючи талант, здібність, вони нехтують своїм майбутнім.

Сучасна школа покликана допомогти батькам у виконанні ними функцій вихователів. Зміст роботи з *формування педагогічної культури батьків* можна визначити як спеціально організовану діяльність щодо надання допомоги сучасній сім'ї у підвищенні загального, культурного, педагогічного рівня старших членів родини. Провідною ідеєю такої діяльності є право кожної дитини на батьків, які здатні забезпечити їй можливість всебічного розвитку і сімейного добробуту. Зокрема основні нормативні документи про освіту наголошують, що формування педагогічної культури батьків є частиною соціальної політики сучасного українського суспільства. З іншого боку, спілкування з батьками – одна з складових успішної роботи учителя з вихованцями. Знання складу сімей, особливостей виховання, залучення батьків до навчання і виховання дитини – умови успішної адаптації учнів початкових класів до шкільного життя.

Учителі початкових класів можуть використовувати з цією метою низку різних *форм роботи з батьками обдарованих учнів*. До них належать:

- *відвідування родини обдарованого учня* дозволяє вивчити особистість школяра, встановити контакт з ним і батьками, з'ясувати умови виховання;
- *бесіди* (індивідуальні, групові) потребують від педагога високого рівня майстерності, комунікабельності, уважності, тактовності, толерантності, емоційної врівноваженості;
- *консультації* (індивідуальні чи по групові) мають на меті озброїти батьків певними знаннями з педагогіки, психології; надання допомоги у розв'язанні проблемних питань. Обмінюючись інформацією, обидві сторони повинні дійти згоди у питаннях конкретних форм батьківського сприяння у розвитку обдарованості дитини. Принципи успішного консультування – довірливі стосунки, відвертість, взаємоповага, зацікавленість, компетентність учителя;

- *батьківські збори* (групові, загальні) можуть висвітлювати питання взаємин обдарованих дітей з учнями класу; питання навчання і виховання таких дітей; етики і такту у поведінці старших по відношенню до обдарованих дітей («Чому ці діти не схожі на інших», «Взаємини між учнями класу», «Як навчати і виховувати обдаровану особистість»);
- *батьківські вечори* можуть проводитись у класі 1 – 2 рази на рік як у присутності дітей, так і без них. Це свято спілкування батьків між собою, знайомство з друзями дитини, пошук відповідей на запитання (теми: «Перші книги дитини», «Друзі моєї дитини», «Свята нашої родини», «Можна» й «не можна» у нашій сім'ї», «Запитання дітей, на які немає відповіді», «Інтереси нашої дитини»);
- *круглий стіл* – спілкування педагога, психолога і батьків обдарованих учнів на теми: «Розвиток допитливості дитини», «Розвиток здібностей», «Проблеми обдарованих дітей», «Виховання обдарованої дитини у сім'ї», «Творчість батьків і дітей». Доцільно використовувати такі методи, як-от: постановка дискусійних питань, аналіз педагогічних ситуацій, повідомлення фахівців із проблеми, обмін досвідом батьків;
- *семінари-практикуми* – одна з форм вироблення у батьків педагогічних умінь із виховання обдарованої дитини, ефективного розв'язання ними педагогічних ситуацій. У ході педагогічного практикуму учитель пропонує знайти вихід із конфліктної ситуації, що може скластись у взаєминах між членами родини, де росте обдарована дитина; батьків і школи тощо;
- *педагогічна дискусія* дозволяє залучити до обговорення найбільш актуальних проблем усіх присутніх; сприяє виробленню уміння всебічно аналізувати факти та явища, використовуючи власний досвід. Доцільно використовувати методи постановки спірних питань,

ознайомлення батьків із результатами спостережень, анкетування, тестування дітей; ознайомлення із висновками фахівців та інше;

- *усні журнали* для батьків обдарованих учнів – усне повідомлення педагога, яке може бути проілюстровано дидактичними посібниками, прослуховуванням записів, виставками виробів, книг чи рисунків. Так за 40 хвилин часу батьки мають змогу ознайомитись з великою кількістю інформації, яка їх цікавить. Заздалегідь педагог може запропонувати батькам літературу для ознайомлення, питання для обговорення (рубрики «Говорять діти», «Поради фахівця», «Це слід знати»). Мета – зацікавити батьків, яскраво демонструючи поєднання теорії й практики навчання і виховання обдарованих дітей;
- *батьківські ринги* – дискусійна форма спілкування батьківського колективу з метою переконати дорослих у правильності чи хибності їх методів виховання обдарованих дітей. Важливо, що така форма роботи слугує налагодженню стосунків з родинами обдарованих учнів, розкриває зміст навчально-виховного процесу школи, допомагає подолати труднощі у вихованні обдарованих дітей, які виникають через необізнаність та невідповідність батьків. Зразки тем батьківських рингів: «Що ви робите, якщо маєте проблеми із дисципліною дитини?», «Що не влаштовує вашу дитину вдома?», «Чи потрібно підтримувати дитину у її прагненнях?», «Як проявити творчість у процесі виховання обдарованої дитини» та ін.
- *батьківські конференції* – форма педагогічної освіти, що передбачає розширення, поглиблення та закріплення знань про виховання дітей. Мета – обмін досвідом виховання у родині обдарованої дитини («Роль родини у вихованні обдарованої дитини», «Турбота про здоров'я обдарованої дитини», «Прилучення обдарованих дітей до національної культури»);
- *лекції* – форма психолого-педагогічної освіти, яка розкриває суть проблеми виховання обдарованих дітей. Важливою умовою

проведення лекцій для батьків є добре підготовлений учитель, який знає захоплення та інтереси обдарованих дітей, їх проблеми у школі та родині, проблеми батьків. За допомогою лекцій педагог розкриває виховні явища, їх причини; механізми поведінки обдарованих дітей та закономірності розвитку їх психіки; правила сімейного виховання таких учнів;

- *наочні форми* (підготовка пам'яток, папок-пересувок, матеріалу, стендів, виставки світлин);
- *бібліотеки ігор чи спеціальної літератури*;
- *сімейні клуби* будують відносини з родиною обдарованого учня на принципах добровільності, особистої зацікавленості. Члени клубу поєднуються між собою загальними проблемами й спільними пошуками оптимальних форм допомоги обдарованій дитині. Тематика зустрічей може формулюватися батьками;
- *гуртки* («Працьовиті ручки», «Юні інтелектуали та їх бабусі») залучає усіх членів родини обдарованого школяра до спільної творчої діяльності (художньої, образотворчої) та інші. Левицька, №5, с. 25

Іншими словами, за відсутності тісної співпраці педагога початкових класів з родиною обдарованого школяра неможливе досягнення ним високого рівня творчих здібностей, й тим більше подальші творчі досягнення у мистецтві, науці чи інших видах діяльності. Роль учителя полягає у озброєнні батьків необхідними знаннями й уміннями щодо навчання і виховання обдарованої дитини. Відтак, зрозуміло – не лише у сім'ї, але й у школі молодші школярі виявляють й розвивають свої здібності, формують уміння й бажання надалі їх розвивати. А тому учителю належить бути уважним не тільки до таких школярів та їх батьків, але, передовсім, до себе самого.

На сьогодні важливо знати кожному учителю яким чином можна уникнути помилок у педагогічному процесі, щоб не завдати шкоди розвитку обдарованих дітей. Усі ці помилки базуються на таких хибних твердженнях, як-от:

- обдарованість завжди проявляє себе у творчому продукті;
- обдарованість слід розвивати;
- сучасна школа знає, як працювати з обдарованими дітьми.

Звичайно, присутність обдарованої особистості потребує від педагога не лише створення відповідних умов для її навчання, але систематичного підвищення власного рівня з тим, щоб на уроках такий учень не нудьгував, не дратувався, а почував себе комфортно, зацікавлено. А тому основними рекомендаціями вчителям будуть:

- стимулювати відповідальність й незалежність обдарованих учнів;
- акцентувати увагу на самостійних розробках, спостереженнях, відчуттях, узагальненнях, зіставленнях;
- надавати можливість та заохочувати до висловлювання власної думки, ідей, поглядів; підтримувати уяву та фантазію обдарованих учнів;
- підтримувати захоплення обдарованих дітей, підвищувати їх інтелектуальний рівень;
- забезпечувати атмосферу розуміння (прийняття);
- творчо використовувати знання у самостійній практиці; застосовувати на уроках вправи, які стимулюють творчість дітей;
- розв'язувати запитання, які поставили обдаровані учні, та заохочувати подальші;
- цінувати оригінальність і прагнення обдарованих школярів, проте не виокремлювати їх надміру з-поміж інших учнів;
- заохочувати різні форми самовираження таких учнів тощо. Савчук № 1, с. 3

Обдаровані діти, як правило, мимоволі привертають до себе увагу учителя, і від нього вимагатиметься не стільки активних виховний вплив, скільки своєчасне усунення перепон і можливе сприяння розвиткові школяра. Як бачимо, учитель повинен усіма можливими способами створити у класі атмосферу творчості, а творчість, як відомо, це передовсім добре розвинені уява, фантазія дитини. Учитель повинен уміти захопити дитину, зацікавити її. Проте, посилена увага до

талановитого вихованця у той час, коли йому необхідні повне невтручання, незалежність, шкодять обдарованості. Не слід насаджувати уміння, принципи, які нівелюють прояви оригінальності дитини. Небезпечно вдумливу замкнутість учня розцінювати як боязкість, засмученість і боротися з ним. Такий невмотивований тиск може затримувати прояв справжніх природних нахилів школярів. Отже, завдання педагога – розвивати в обдарованої дитини працьовитість, цілеспрямованість, формувати силу волі не тільки через навчально-вихований процес, а й шляхом залучення школяра до самовиховання. Це, звичайно, потребує неабияких сил, терпіння і уміння педагога. Мистецтво виховання – мистецтво пробудження у вихованця його власних сил, а тому ми говоримо сьогодні про необхідність підвищувати професійну майстерність кожному учителю, який має справу з обдарованими дітьми.

Відтак, серед учнів з ознаками обдарованості є діти, які важко переживають умови змагання: вони починають повільніше працювати або «перегоряють». Тоді варто доручити їм виконання інших обов'язків, приміром, ролі журі чи експертів. Головне – учитель повинен пам'ятати, що має справу з обдарованими дітьми, які потребують особливо уважного підходу.

Варто сказати й про те, що обдаровані діти часто залишаються непомітними на уроках, позаяк бояться виглядати перед однокласниками найрозумнішими. Чи, навпаки, учень має альтернативне рішення завдання, яке запропоноване учителем, але не озвучує його, побоюючись негативної оцінки. Наставнику належить зменшити надмірну вразливість обдарованої дитини, навчити її достойно програвати і не сприймати власні невдачі як трагедію; виробити уміння володіти власними емоціями. Іншими словами, учитель повинен зробити усе для того, щоб обдарований школяр не занижував власну самооцінку, причому не виставляв на показ свою обдарованість [27].

Учителю завжди цікавіше працювати з дітьми талановитими, неординарними. Усі обдаровані діти мають потребу у знаннях, а тому немає потреби їх змушувати вчитися. Вони, як відомо, швидко і вільно оволодівають

уміннями і навичками, із задоволенням спілкуються із старшими. Проте, урок – форма роботи з усіма учнями й тому не варто виокремлювати групу обдарованих дітей ні з погляду переваги їх розумових здібностей над іншими, ні з точки зору необхідності приділяти їм більше уваги. Такі дії педагога можуть призвести до втрати обдарованим учнем психологічного контакту з усім колективом чи замкнутості у собі (зниження власної активності: невиконання домашніх завдань, пасивність на уроках). А тому з поняттям «обдарованість» слід пов'язувати у педагогіці дві практичні проблеми: 1) спеціальне навчання і виховання обдарованих школярів; 2) робота з розвитку інтелектуально-творчого потенціалу кожної дитини.

Педагогу необхідно використовувати творчий підхід, який сприятиме ефективній роботі з обдарованими дітьми, а саме:

- поважати бажання учнів працювати самостійно; надавати дитині свободу вибору галузі застосування своїх здібностей;
- застосовувати індивідуальний підхід до учнів залежно від їх особливостей;
- заохочувати будь-який вид роботи, запропонований обдарованим школярем; схвалювати результати діяльності в одній галузі з метою їх подальшого залучення до інших;
- підкреслювати позитивне значення індивідуальних рис обдарованого учня; виключати будь-який тиск на них;
- бути терплячим до можливого безладу, використовувати інтереси та хобі обдарованих дітей з максимально корисною метою;
- заглиблюватись у філософські проблеми, які цікавлять обдарованих школярів; підтримувати їх у постійному прагненні до досконалості;
- будувати навчально-виховний процес таким чином, щоб серед інших учнів обдаровані діти не почували себе нудно, не цікаво та ін. [33].

Отже, основне завдання учителя – не виділяти, а залучати до спільного навчально-виховного процесу обдарованих дітей (поставити їх у позицію «помічників»). Важливо, щоб обдарований школяр тільки допомагав іншим, а не

виконував за них роботу. Сам процес співпраці з іншими школярами відкриває можливості виявлення якостей особистості, її рис характеру, а також слугує самоствердженню обдарованого учня у колективі. Тільки за таких умов дії обдарованих дітей сприймаються однокласниками цілком природно і не викликають створення психологічних перешкод чи психологічних конфліктів.

З використанням такого принципу роботи варто створювати педагогічні ситуації, які допомагають найбільш ефективно провести урок завдяки тому, що діти зацікавлені виконати завдання якомога швидше, і тим самим зекономити час.

Учителю, який має справу з обдарованими дітьми, варто використовувати й принцип безоціночної діяльності. Як відомо, обдаровані діти надто вразливі й чуйні й будь-яке неправильне формулювання оціночного ставлення до того чи іншого моменту їх діяльності може призвести до невиправних наслідків. А тому доречним у цьому сенсі буде використання принципу, за якого дитина позбавиться страху робити помилки. Для створення такої підтримуючої творчої атмосфери існують наступні стратегії:

- I. Важливе й шанобливе ставлення дорослих до дитячих ідей, запитань. Уникнення байдужості, роздратування. Потрібно з розумінням ставитись до відповідей дітей і створювати у дитячому колективі атмосфери довіри та взаємоповаги.
- II. Створення сприятливого психологічного клімату задля подолання розриву між інтелектуальним і особистісним розвитком. Розробка педагогом та подальша реалізація спеціальних творчих програм і початкових матеріалів з метою розвитку творчого потенціалу обдарованих учнів. Такі спеціальні програми надають можливість навчати дітей творчості, розвивають уміння спілкуватися, формують особистісні якості, що слугуватимуть соціальній реалізації творчої особистості у майбутньому.

На допомогу учителям крім нестандартних уроків може прийти й диференційоване навчання, яке створює умови для навчання обдарованих дітей у власному темпі. Різномірівневі завдання, а для обдарованих – завдання підвищеної складності, уможливають самореалізацію учнів [23].

Загалом у школі на обдарованих дітей очікують такі проблеми, як-от:

- ✓ непорозуміння з наставником: не виконують домашні завдання, не хочуть вчити те, що не цікаво або вже їм відомо;
- ✓ не вміють слухати, перебивають співрозмовника, часто виправляючи його, цим самим налаштовуючи на вороже ставлення до себе;
- ✓ унаслідок раннього розвитку, думають швидше, ніж пишуть (роботи неохайні, незавершені);
- ✓ обдарованим дітям властиві нетрадиційні погляди на оточуючий світ;
- ✓ відмовляються наслідувати когось чи щось (авторитет), що своєю чергою дозволяє сформувати їм власний стиль, а з іншого боку – ускладнює роботу учителя;
- ✓ випереджаючий розвиток у порівнянні з однокласниками;
- ✓ психосоціальна чутливість (завищені вимоги до себе й інших, загострене почуття справедливості та ін.).

У обдарованих дітей можуть виникати проблеми у навчанні за умови, коли воно є дуже легким і не цікавим. А тому учителю слід створити умови, які б слугували розвитку їх обдарованості. Так, обдарований школяр повинен мати реальну можливість не тільки знайомитись з різними точками зору, а й співпрацювати зі старшими (психологом школи, учителем, фахівцями тощо). Оскільки позиція учня може бути активною, йому слід надати можливість її реалізації. За такого підходу, учитель повинен бути готовим до того, що обдарований учень класу може заперечувати точки зору інших, відстоювати власні погляди.

Важливо, на нашу думку, правильно організувати індивідуальну позашкільну роботу обдарованих учнів. Така діяльність повинна включати:

- самовиховання, саморозвиток школярів;
- складання індивідуальних особистісно-орієнтованих програм;
- залучення учнів до науково-дослідницької та творчої діяльності;
- інтелектуальні конкурси, турніри.

Отже, у роботі з обдарованими учнями учитель початкових класів повинен уміти приймати зважені психолого-педагогічні рішення, стимулюючи пізнавальні здібності школярів; працювати диференційовано, здійснювати індивідуальний підхід; приймати участь у оновленні навчальних програм, збагаченні змісту уроків та виховних заходів. Загалом робота учителя з обдарованими учнями повинна будуватися за такими принципами:

- максимальне розширення кола інтересів школяра;
- домінування розвивальних можливостей над інформаційною насиченістю;
- орієнтація на змагання, актуалізація лідерських можливостей дитини;
- орієнтація на потреби дитини;
- ускладнення змісту навчальної програми.

Головне – діяльність педагогічного колективу школи не повинна привести до втрати ознак обдарованості у того чи іншого учня, а розвивати їх. Як засвідчують наші спостереження, неправильний підхід до таких дітей може привести до згасання обдарованості, яку науковці називають «кризою». Загалом поділяють:

1. *Кризу креативності*: високий творчий потенціал дитини частково втрачається в силу неможливості представити себе іншим, отримати схвалення чи підтримку дорослих. Часто освітні та виховні розвиваючі програми для обдарованих дітей насправді не розвивають їх, а тільки експлуатують, залучаючи до участі у конкурсах, звітах, виставках тощо. Це виснажує обдарованість учнів, позаяк учитель не навчає дитину у відповідності з його індивідуальними запитами, а представляючи загальні вимоги, стандарти. Іншими словами – сама дитина з її неординарними рисами не є цікавою іншим, не представляє інтересу як об'єкт розвитку

обдарованості, а лише є продуктом задоволення потреб і запитів навчально-виховного процесу школи.

2. *Кризу інтелектуальності*, яка виникає у разі перевантаження школяра тими завданнями, що розвивають тільки інтелектуальні його здібності, не ураховуючи індивідуальні пізнавальні потреби. Небезпека полягає у тому, що інтелектуальний розвиток може спричинити прогалини у фізичному, психічному, всебічному розвитку особистості. Яскравим прикладом можуть бути випускники природничо-математичних ліцеїв, які уміло вирішуючи складні математичні операції не здатні при цьому бути цікавим співрозмовником, впевненим, комунікабельним, рішучим у вирішенні, приміром, питання створення власної сім'ї тощо. Тобто, розвиваючи інтелект, при цьому нехтуючи фізичними навантаженнями, соціальною та емоційною її активністю, ми порушуємо рівномірність розвитку дитини. Інша сторона – учителі, батьки, вихователі несуть відповідальність за щасливе майбутнє своїх вихованців. З одного боку – за гармонію життєдіяльності самої особистості, а з іншого – перед державою за виховання повноцінного, зрілого громадянина, готового приймати рішення, нести відповідальність. Важко уявити собі, щоб обдарована людина, занурена лише у свою сферу, могла бути щасливою у такій ізоляції та була корисна суспільству.
3. *Криза мотиву досягнень* виникає у разі, якщо у процесі формування особистості рефлексія стає домінуючою над інтелектуальним розвитком. Як результат – створення негативного Я-образу, гальмування обдарованості. Як засвідчують наші спостереження, вже починаючи з шестирічного віку, у обдарованій дитини проявляється два види рефлексії: інтелектуальна і особистісна, які пов'язані з усвідомленням власних інтелектуальних якостей, сильних і слабких сторін, виявленні і використанні прийомів регуляції роботи інтелекту, зміні стратегій переробки інформації, умінні планувати тощо. Обдаровані діти відрізняються розвиненою рефлексією не лише від однолітків, а й від

деяких дорослих. І, як правило, будучи не схожими на них, не відповідаючи їх очікуванням, такі діти розцінюють результати порівняння не на свою користь, що приводить до формування комплексу неповноцінності. Проблема ускладнюється ще й тим, що обдарована дитина усвідомлює різницю між своїми здібностями і реальними фізичними можливостями свого тіла, які не можуть забезпечити її високих інтелектуальних і креативних потреб. З часом дитина все більше відчуває невідповідність як свою внутрішню, так і себе з оточуючими. Це навантаження може виявлятися непосильною ношею для її психіки, що, своєю чергою, не лише деформує її, а й руйнує обдарованість.

Обдарованість дитини буде розвиватися та зміцнюватися, успішно проходити кризові стани, якщо з боку старших буде зроблено акцент на наступних позиціях:

- а) в уникненні кризи першого типу варто давати обдарованій дитині більше можливостей виявляти себе як суб'єкта власної діяльності і розвивати її індивідуальний пізнавальний досвід;
- б) у процесі уникнення кризи інтелектуальності слід розвивати не лише інтелектуальну, а й інші сфери особистості, якомога більше залучаючи її до всіх видів діяльності, співпраці з однокласниками, учителями, батьками;
- в) задля уникнення кризи мотиву досягнень через виховні заходи досягати оптимального співвідношення особистісної і інтелектуальної рефлексії.

Отже, на особистість впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Залагоджуючи їх негативні і посилюючи позитивні сторони впливу, можна домогтися максимального розвитку природних задатків, розкриття потенціалу особистості. Для кожного учня класу, школи повинна бути знайдена педагогом та сфера діяльності, ті засоби, прийоми, методи виховання і навчання, за яких будуть виявлятися позитивні його сторони, розвиватимуться здібності, талант.

Майстерний учитель повинен бути умілим організатором навчально-виховного процесу, психологом; добре володіти сучасними педагогічними технологіями,

систематично підвищувати свій загальний, культурний, методичний, науковий рівень; займатись самоосвітою; бути талановитим, здатним до експериментальної й творчої діяльності; інтелігентним, моральним і ерудованим; виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своєї позиції.

Добре підготовлений, майстерний учитель, якому притаманні найкращі загальнолюдські риси та якості, зможе підготувати собі подібного вихованця – високоморального, духовно багатого, упевненого у собі, конкурентоспроможного громадянина. У тандемі з батьками школярів, педагогічним колективом школи такий педагог досягне високих результатів педагогічної діяльності, своєю чергою збагатившись особисто: у процесі спілкування, спільної творчості з особистостями цікавими, творчими, неординарними.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова М.О. Траєкторія розвитку творчої особистості: Засідання методичної комісії вчителів початкових класів/М.О.Агафонова//Розкажіть онуку. – 2011. - № 1. – С. 19 – 20.

2. Бененсон О. Робота з розвитку творчого потенціалу учнів/О.Бененсон//Психологічна підтримка творчості учня. – К., «Редакції загально педагогічних газет», 2003. – С. 90 – 95.
3. Богданова С.Ю. Розвиток уяви, фантазії та художньо-хореографічного мислення учнів у єдності хореографічної та педагогічної діяльності/С.Ю.Богданова//Обдарована дитина. – 2010. - № 5. – С. 61 – 66.
4. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей/Д.Б.Богоявленская. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с.
5. Діти з особливостями розвитку в звичайній школі [автор-укладач Л.В.Туріщева]. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 111 с.
6. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навчально-методичний посібник в 2-х кн. – К.: Міленіум, 2005. – 286 с.
7. Журавльова Т.Г. Обдаровані діти: індивідуально-психологічні особливості та проблеми навчання/Т.Г.Журавльова//Управління школою. – 2002. - № 7. – С. 15 – 18.
8. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність/І.А.Зязюн. – К.: Вища школа, 2004. – 421 с.
9. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навчальний курс та науково-методичний посібник/Сак Т.В. – К.: СПД-ФО Парашин І.С., 2011. – 101 с.
- 10.Інклюзивна модель освіти: аналіз законодавчого простору. – Всеукраїнський фонд «Крок за Кроком». – К.: ФО-П Парашин К., 2008.
- 11.Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: науково-методичний збірник. – К.: ФО-П Придатченко П.М., 2007. – 336 с.
- 12.Інструктивно-методичні матеріали щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів : Лист МОН України від 28.01.2014 № 1/9-74.
- 13.Ірина Карабаєва. Комплексний підхід у вивченні інтелектуально обдарованих старших дошкільнят/Карабаєва Ірина//Обдаровані діти. Діагностика та супровід. – Київ, «Шкільний світ», 2008. – С. 13 – 51.
- 14.Клименко В.В. Етапи розвитку творчості/В.В.Клименко//Психологічна газета. – 2007. - № 2. – С. 24 – 29.

15. Колупаєва А.А., Найда Ю.М. Здійснення процесу оцінки та розробки індивідуального навчального плану/ Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник/ Кол. авторів: Колупаєва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін. За заг.ред. Даниленко Л.І., - К., 2007. – 128 с.
16. Колупаєва А.А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи /Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 458 с.
17. Левицька Г.М. Перший раз у перший клас/ Г.М. Левицька// Розкажіть онуку. – 2011. - № 5. – С. 22 – 25.
18. Леднєва С. Діагностика та розвиток дитячої обдарованості педагогом/ С. Леднєва// Дошкільне виховання. – 2006. - № 5. – С. 4 – 7.
19. Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков/ Н.С. Лейтес. – М.: «Академия», 2000. – 146 с.
20. Луцик Дмитро. Актуальні проблеми педагогічної науки в Україні/ Дмитро Луцик// Початкова школа. – 2010. - № 2. – С. 1 – 5.
21. Людмила Дерев'янка. Здібні та обдаровані діти. Діагностика, розвиток, супровід/ Людмила Дерев'янка// Обдаровані діти. Діагностика та супровід. – Київ, «Шкільний світ», 2008. – С. 51 – 98.
22. Максименко С.Д. Психологія особистості/ С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
23. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: [дидактичний матеріал]/ А. Я. Малярчук. – К.: Літера ЛТД, 2003. – 104 с.
24. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: [науково-методичний посібник]/ Н. В. Манько. – К.: КНТ, 2008. – 256 с.
25. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: [навч.-метод. посіб. для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта»]/ О.В. Мартинчук. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 288 с.
26. Марінушкіна О.Є., Шубіна Г.В. Організація роботи з обдарованими дітьми в закладах освіти/ О.Є. Марінушкіна, Г.В. Шубіна. – Харків, «Основа», 2008. – 124 с.

- 27.Мелешко Віра. Компетентний учитель як умова розвитку педагогічної системи сільської школи/Віра Мелешко//Початкова школа. – 2010. - № 1. – С. 1- 4.
- 28.Мітрович Р.В. Алгоритм організації роботи з обдарованими дітьми/Р.В.Мітрович//Управління школою. – 2004. - № 32. – С. 12 – 15.
- 29.Моргун В. Розвиток інтелектуально-евристичних здібностей учня/В.Моргун//Психологічна підтримка творчості учня. – Київ, «Редакції загально педагогічних газет», 2003. – С. 4 – 9.
- 30.Настенко Н. Творча обдарованість учнів: характерні особливості/Н.Настенко// Психологічна підтримка творчості учня. – К., «Редакції загально педагогічних газет», 2003. – С. 25 – 29.
- 31.Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма/Л.Овсянецька//Соціальна психологія. – 2004. - № 2(4). – С. 140 – 145.
- 32.Онацький В.М. Всі діти обдаровані/В.М.Онацький//Обдарована дитина. – 2001. - № 6. – С. 8 – 13.
- 33.Основи інклюзивної освіти: прогр. курсу/МОНмолодьспорту України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки; Уклад. А. А. Колупаєва. – К.: [А.С.К.], 2011. – 31 с.
- 34.Основи інклюзивної освіти: навч. метод. посібн./[МОНмолодьспорту України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки; За заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К. : [А.С.К.], 2012. – 308с.
- 35.Пашнев Б.К. Психодіагностика обдарованості/Б.К.Пашнев. –Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада». – 2007. – 128 с.
36. Погорелова Т.В. Розвиток творчих здібностей особистості засобами використання пізнавальних завдань/Т.В.Погорелова//Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 32 (252). – С. 4 – 7.
- 37.Савчук М.А. Розвиток креативності молодших школярів як умова формування необхідних життєвих компетенцій/М.А.Савчук//Розкажіть онуку. – 2010. - № 1. – С. 3 – 10.

- 38.Сидоренко І.В. Психологічні аспекти роботи з обдарованими дітьми в освітньому закладі: Метод. розробка/І.В.Сидоренко. – Суми: Різоцентр, 2005. – 64 с.
- 39.Сисоєва С.О. До проблеми організації творчої навчальної діяльності учнів/С.О.Сисоєва//Обдарована дитина. – 2001. - № 8. – С. 2 – 8.
- 40.Слободянюк Л. Програма пошуку обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку/Л.Слободянюк//Психолог. – 2003. - № 8. – С. 11 – 15.
- 41.Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики/Л.Н.Собчик. – СПб.: Издательство «Речь», 2005. – 624 с.
- 42.Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навч. курс та наук.-метод. посібн./Т.В. Сак. – К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 168 с.
- 43.Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. – Саламанка. Испания, 7 – 10 июля 1994. – К., 2000.
- 44.Середня освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання: у 2-х т./За заг. ред. Тесленка В.В., Горбунової Л.М. – К.: Форум, 2008.
- 45.Стрельников В. Методики оцінювання інтелекту та критерії творчої особистості/В.Стрельников//Психологічна підтримка творчості учня. – К., «Редакції загально педагогічних газет», 2003. – С. 9 – 17.
- 46.Стрельников В.Ю. Професійна компетентність вчителя//Актуальні проблеми безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів України в умовах становлення національної школи: Збірник статей/За ред. С.В.Крисюка. – К., 1992. – С. 44 – 45.
- 47.Сухомлинський В.О. Сто порад учителю/В.О.Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1988. – 303 с.
- 48.Холодная М.А. Психологическое тестирование и право личности на собственный вариант развития/М.А.Холодная//Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2004. - № 2. – С. 66 – 75.

49. Янковчук М.М. Розвиток обдарованості: практичний досвід/М.М.Янковчук//Обдарована дитина. – 2010. – № 8. – С. 35 – 37.
50. Як зробити школу інклюзивною. Досвід проектної діяльності: Методичний посібник/Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»/Укл. С. Єфімова. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Адаптація – пристосування дитини до існуючих в суспільстві вимог і критерій оцінки за рахунок присвоєння норм і цінностей даного суспільства.

Зміни в середовищі та організації роботи, завдяки яким дитина з особливими потребами має змогу брати активну й повноцінну участь у заняттях та інших видах діяльності.

Алалія (від грец. а — заперечення, lalia — мовлення) — брак або стійке недорозвинення мовлення внаслідок органічного ураження мовленнєвих зон кори головного мозку у внутрішньоутробному або ранньому періоді розвитку дитини.

Аутизм – важкий психічний розлад, крайня форма самоізоляції, занурення в себе. Психічне захворювання, що характеризується нездатністю хворого до взаємодії із зовнішнім світом і виникаючими з цього факту порушеннями в соціалізації. Хворий типово уникає спілкування: усяке порушення повсякденного розпорядку й стереотипів виявляється йому трагедією; проте інтелект аутиста понижений далеко не завжди, часто виявляються так звані «острівці знання» — області, в яких здібності хворого досягають нормального або навіть геніального рівня.

Аутоагресія – навмисна (усвідомлювана чи несвідома) активність, спрямована на заподіяння собі шкоди у фізичній і психічній сферах. Відноситься до механізмів психологічного захисту. Аутоагресія проявляється в самозвинуваченні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості аж до самогубства.

Афазія – повна або часткова втрата мовлення внаслідок локального ураження головного мозку різної етіології: судинної, травматичної, пухлинної.

Афонія (від лат. а — заперечувальна частка, грец. phone — звук, голос), дисфонія — брак або порушення фонації внаслідок патологічних змін голосового апарату.

Безбар'єрне середовище – середовище, яке пристосоване для вільного пересування людей з функціональними обмеженнями через медичні, вікові, інші причини.

Брадилалія (від грец. bradys — повільний, lalia — мовлення) — патологічно уповільнений темп мовлення.

Вміння – готовність людини ефективно виконувати дії (або діяльність) відповідно до мети і умов, за яких необхідно діяти; основою вмінь є знання; розрізняють розумові, практичні, часкові, загальні та узагальнені вміння.

Внутрішня форма мовлення (імпресивне, мовлення "про себе") — беззвучне мовлення, яке виникає, коли людина про що-небудь думає, подумки складає план

висловлювання; відрізняється структурою, предикативністю, згорнутістю, браком другорядних членів речення, тобто має синтаксичну і есмантичну будову за відсутності фонетичного оформлення.

Гармонічний психофізичний інфантилізм – затримка темпу фізичного і психічного розвитку в межах незрілості емоційно-вольової сфери особистості, відображена на поведінці дитини та її можливості соціальної адаптації.

Гіперактивні діти – діти, поведінка яких характеризується неуважністю, надмірною активністю та імпульсивністю, які проявляються в різних ситуаціях і зумовлюють стійку соціальну чи шкільну дезадаптацію.

Гіперактивність – стан, при якому активність і збудливість людини перевищує норму. У випадку, якщо подібна поведінка є проблемою для інших, гіперактивність трактується як психічний розлад.

Гіперактивність або гіперкінетичний синдром – нейропсихіатричний розлад, «вбудований» у темперамент дитини. Його причина - в особливостях будови та функціонування кори головного мозку. Ці розлади дають про себе знати у перші п'ять років життя. Основні симптоми: недостатня наполегливість у навчанні, схильність швидко переходити від одного заняття до іншого, погана організованість, нерегульована надмірна активність.

Групи ризику – категорії дітей, чий соціальний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть поодиноці перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті; все це в результаті може призвести до втрати ними соціальної значущості, духовності, морального образу, біологічної загибелі.

Дефектолог – спеціаліст з повною вищою освітою за спеціальністю «дефектологія» (за напрямками: олігофренопедагогіка, тифлопедагогіка, сурдопедагогіка, логопедія), який надає допомогу дітям з особливими потребами.

Дизартрія – порушення звуковимови та мелодико-інтонаційної сторони мовлення, зумовлені недостатністю іннервації м'язів артикуляційного апарату.

Дисгармонійний інфантилізм – формування особливостей психіки дитини під впливом ендокринних захворювань або слабкості нервової системи.

Дисграфія – порушення опанування письма: спотворення чи заміна букв, викривлення звуко-складової структури слова, порушення злитого написання слів і речень, аграматизми.

Дислалія – порушення не тільки фонетичного, а й вимовного аспектів мовлення, тобто це порушення звуковимови за умови нормального слуху та збереженої іннервації мовленнєвого апарату.

Дислексія – порушення норм читання.

Дитячий церебральний параліч – узагальнюючий термін для групи захворювань, які проявляються в першу чергу порушеннями рухів, рівноваги та положення тіла. Причинами виникнення церебрального паралічу є порушення розвитку мозку або пошкодженням однієї чи декількох його частин, які контролюють м'язовий тонус та моторну активність (рухи). Перші прояви ураження нервової системи можуть бути видимими відразу після народження, а ознаки формування ДЦП можуть виявлятися ще в грудному віці. Для всіх людей з церебральними паралічами є однаково важкими складнощі контролю над власними рухами та координування роботи м'язів. Через це навіть простий рух є складним для виконання при ДЦП.

Діалогічне мовлення – психологічно найбільш проста і природна форма мовлення, що виникає під час безпосереднього спілкування двох або декількох співбесідників і складається в основному з обміну репліками. Форма та ступінь участі дитини у діалозі — один з показників її мовленнєвого розвитку.

Діти з мінімальною мозковою дисфункцією (ММД) – діти, які мають відхилення у функціонуванні центральної нервової системи. Здебільшого відхилення у роботі мозку, отримані внутріутробно. Прояви: стерта неврологічна симптоматика, специфічні відхилення у поведінці та ін.

Діти з особливими освітніми потребами – поняття, яке широко охоплює всіх учнів, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально-вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків).

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку – мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами.

Емоційна зрілість – розвиток доволіної поведінки, вміння зосереджуватись на виконанні певних завдань.

Емпатія (співпереживання) – розуміння емоційних станів іншої людини, здатність емоційно відгукуватися на переживання інших людей.

Ехолалія – неконтрольоване автоматичне повторення слів, почутих у чужій мові. Спостерігається у дітей та дорослих за різних психічних захворювань (шизофренії, аутизмі, синдромі Ретта, синдромі Туретта, ураженні лобових часток мозку та ін.). Іноді зустрічається у дітей без відхилень розвитку як один з ранніх етапів розвитку та становлення мови.

Загальні здібності – особливості індивідуальності, що зумовлюють діапазон можливостей людини та її здатність до освоєння культур і навчання, різних видів діяльності.

Загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ) – різні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушене формування всіх компонентів системи мовлення, що відносяться до звукової і змістовної сторони.

Заїкання – вада мовлення, що виявляється у мимовільному повторенні окремих звуків, складів або цілих фраз, неприродному розтягуванні звуків або блоках мовчання, протягом яких людина, що заїкається, не може вимовити звук.

Затримка психічного розвитку – порушення нормального темпу психічного розвитку, в результаті чого дитина шкільного віку залишається в колі дошкільних ігрових інтересів.

Зворотна інтеграція. Про такий тип можна говорити тоді, коли здорові діти відвідують спеціальну школу.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості як суб'єктивна умова успішного виконання визначеного типу діяльності. Здібності не зводяться до знань, умінь та навичок індивіда, їх проявами є швидкість, глибина, легкість і міцність оволодіння засобами та прийомами діяльності, формуються на основі задатків.

Знання – відображення дійсності, сукупність відомостей про неї, форма духовного оволодіння дійсністю, інформація.

Інвалід – особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими розладами розумового чи фізичного розвитку, що призводять до обмеження життєдіяльності.

Інвалідність – передбачає втрату або дефіцит фізичної чи розумової спроможності.

Індивідуальна програма реабілітації – комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

Індивідуальний навчальний план (ІНП) – формальний документ, що містить детальну інформацію про дитину і послуги, які вона повинна отримувати. Розробляється командою педагогів і містить короткотермінові та довготермінові цілі, що відображають і враховують попередньо оцінені потреби і здібності дитини.

Інклюзивна освіта – система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу.

Інклюзивна школа – модель закладу освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімату шкільному середовищі.

Інклюзивний підхід – створення таких умов, за яких усі учні мають однаковий доступ до освіти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, що навчаються у загальноосвітніх школах; водночас, усі учні мають можливість отримати досвід, знання, які сприяють подоланню упереджень й дискримінації та сприяють формуванню позитивного ставлення до тих, хто «відрізняється».

Інклюзія – політика й процес, який передбачає отримання більших можливостей в навчанні та соціальному житті для всіх дітей (з особливими потребами та інших дітей).

Інтеграція – зусилля, спрямовані на введення дітей з особливими освітніми потребами в загальний освітній простір. Розрізняють часткову та вичерпну соціальну інтеграцію. За **часткової інтеграції** діти з особливими потребами навчаються в окремому спецкласі або відділені школи та відвідують лише окремі загальноосвітні заходи. За **абсолютної інтеграції** такі діти проводять весь час у загальноосвітніх класах.

Інтелектуальна зрілість – певний обсяг знань, уявлень, понять, встановлення зв'язків між явищами і подіями здатність до логічного мислення.

Кабінет психологічного розвантаження – вдосконалений варіант кімнати відпочинку, в якій створені оптимальні умови для швидкого і ефективного зняття емоційного перенапруження, відновлення працездатності, проведення психотерапевтичних та психогігієнічних заходів.

Компенсація – відновлення недорозвинутих чи порушених психофізичних функцій шляхом використання збережених чи перебудови частково порушених функцій.

Корекційна освіта – освіта у спеціальних закладах (школи, класи, реабілітаційні центри), яка надається фахівцями і містить навчальний, виховний і корекційний компоненти.

Корекційна робота – діяльність, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання її психофізичних вад у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку її особистості та підготовки до самостійного життя.

Корекція – система педагогічних і медичних заходів, спрямованих на послаблення і (або) подолання вад психофізичного розвитку у дітей в процесі навчання та виховання з метою максимально можливого розвитку їхньої особистості. У вузькому розумінні цей термін означає поліпшення, виправлення вади (від лат. correction).

Курикулум – загальна концепція навчання дітей з особливими потребами, що визначає знання, вміння та установки, методи їх формування.

Лінгвістична здатність (здібність) – сукупність мовленнєвих навичок та умінь, що сформувалися на основі повноцінних передумов їх розвитку.

Логопед – спеціаліст, який має повну вищу освіту за спеціальністю «Логопедія» і здійснює навчально-корекційну, компенсаторну, реабілітаційну роботу з дітьми, які мають мовленнєві порушення.

Мейнстрімінг – передбачає розширення соціальних контактів між дітьми з обмеженими можливостями здоров'я та їхніми ровесниками. Здебільшого це позаурочна форма спілкування: участь у спільних масових заходах, перебування у літніх таборах, відвідування клубів за інтересами, яка характеризується нетривалістю та обмеженістю.

Методи навчання – спосіб досягнення навчальної мети, зокрема, послідовних взаємопов'язаних дій вчителя й учнів, які забезпечують засвоєння змісту освіти, що формує світогляд учня, розвиваючи його здібності.

Механічна дислалія - порушення звуковимови, зумовлене анатомічними дефектами периферичного мовного апарату (органів артикуляції).

Мова – система об'єктивно наявних, суспільно зумовлених знаків, що співвідносять понятійний зміст і типове звучання, а також система правил їх використання і поєднання. Будь-яка особа оволодіває мовою, її фонетикою, словниковим фондом, граматичною будовою, навчається говорити, писати тощо. Процес оволодіння мовою впливає на всі аспекти психіки людини, є умовою формування її свідомості.

Мовлення – мова в дії, тобто мовлення — психофізіологічний процес реалізації мови. Емоційність – прояв в мовленні почуттів настрою мовця по відношенню до діяльності, іншими словами, суб'єктивним відношенням до дійсності.

Монологічне мовлення – послідовно зв'язне викладення однією особою певної системи знань або подій.

Мотивація – система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Мотивами можуть виступати уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні й духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватись за різних мотивів.

Мультидисциплінарна команда – співпраця фахівців різних спеціальностей з метою обміну інформацією і досвідом для створення нових і вдосконалених методів вирішення проблем та планування навчальної діяльності учнів з особливими потребами.

Навички – дії, складові частини яких у процесі багаторазового повторення стають автоматичними. Навички характеризуються високим ступенем засвоєння і відсутністю по елементній свідомої регуляції та контролю.

Навчальний результат – загальне твердження, яке визначає, що учень зможе виконувати (видима діяльність або поведінка) наприкінці навчання. Формування навчального результату називають «компетенціями» і «навичками».

Навчання – взаємодія вчителя та учнів, у процесі якої відбувається засвоєння знань, умінь і навичок для певного виду діяльності організованим способом.

Неблагополучна сім'я – мікросоціум, всередині стосунків якого є несумісність поглядів, принципів організації сім'ї; прагнення досягти цілей за рахунок використання чужої праці; бажання підкорити собі волю іншого. Характерними рисами таких сімей є неблагополучна емоційна атмосфера, де батьки не тільки байдужі, а й грубо ставляться до дітей.

Нормальне заїкання – мовний розлад виникає в ранньому дитячому віці під час швидкого розвитку мови, проходить без лікування до пубертатного періоду.

Обдарована дитина – дитина, яка володіє комплексом задатків і здібностей, які, за сприятливих умов, дозволяють потенційно досягти значних успіхів у певному виді діяльності.

обдаровані діти.

Органічний психічний і психофізичний інфантилізм – варіант часткового резидуального - органічного дизонтогенезу.

Особливі потреби – потреби, що стосуються усіх дітей та молодих людей, які залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних з навчанням.

Писемне мовлення – універсальний засіб спілкування людей, за допомогою якої думки і почуття передаються від покоління до покоління.

Порушення мовлення – термін для позначення відхилень від мовленнєвої норми, прийнятої в мовному середовищі, що частково або повністю перешкоджають мовленнєвому спілкуванню, обмежують можливості пізнавального розвитку та соціокультурної адаптації.

Порушення слуху – широкий діапазон розладів, пов'язаних зі зниженням слуху, що включає і глухоту. Серед основних причин: пологові травми, інфекційні захворювання, отити, запалення, наслідки вживання певних медичних препаратів тощо.

Правовий інфантилізм – низький рівень правової свідомості, почуття відповідальності щодо поведінки в рамках права, несформованість, недостатність правових знань та настанов, але високого рівня бажання отримати результат.

Психічний інфантилізм – форма психологічної незрілості особи, яка приводить при неправильному вихованні до затримки вікової соціалізації та поведінки дитини, що не відповідають віковим вимогам до неї.

Психолого-педагогічний супровід – діяльність практичного психолога та спеціального педагога, спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, адаптації, реабілітації, особистісному становленню особи, нормалізації сімейних стосунків та її інтеграції в соціум.

Реабілітація – система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму, усуненні обмежень їх життєдіяльності для досягнення і підтримання соціальної і матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство.

Реабілітаційна установа – заклад чи відділення, структурні підрозділи, незалежно від форм власності, що здійснюють реабілітацію інвалідів і дітей-інвалідів відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації.

Реабілітаційні послуги – послуги, спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство.

реабілітаційну роботу з дітьми, які мають мовленнєві порушення.

Ринофонія (від грец. rhinos — ніс) — фонаційне порушення, що характеризується носовим тембром голосу (гугнявістю).

Риполалія — порушення тембру голосу та звуковимови, зумовлене анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату.

Розумово відсталі діти – діти, у яких в результаті органічних уражень головного мозку спостерігається порушення нормального розвитку психічних, особливо вищих пізнавальних процесів, труднощі формування інтересів і соціальної мотивації діяльності, а також порушення у фізичному розвитку: дисплазії, деформації форми черепа і розмірів кінцівок, порушення загальної, дрібної і артикуляційної моторики, труднощі формування рухових автоматизмів.

Саламанкська декларація – документ, що базується на принципі включення шляхом визнання необхідності діяти в напрямі створення «школи для всіх», прийнятий на Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами 1994 року.

Синдром дефіциту уваги і гіперактивності (СДУГ) — неврологічно-поведінковий розлад розвитку, який починається в дитячому віці. Проявляється через такі симптоми, як труднощі концентрації уваги, гіперактивність і погано керована імпульсивність.

Сліпі особи – ті, у яких повністю відсутні зорові відчуття або ті особи, котрі мають лише незначну частку світловідчуттів (гострота зору до 0,004).

Слабозорі діти – діти, які мають значне зниження зору (в межах від 0,05 до 0,2 при використанні коригуючи окулярів).

Соціалізація — процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значущих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

Соціальна зрілість – потреба у спілкуванні з однолітками та вміння підпорядковувати свою поведінку правилам, уміння слухати та виконувати вказівки.

Соціальна інтеграція – участь дітей з особливими потребами у позакласній діяльності (харчування, ігри, екскурсії тощо), як у дошкільних навчальних закладах, так і в загальноосвітніх навчальних закладах, яка не передбачає спільного навчання.

Спеціальний навчальний заклад – навчальний заклад, створений для навчання осіб з особливостями психофізичного розвитку (школа, школа-інтернат, спеціальний навчально-виховний комплекс, об'єднання, навчально-реабілітаційний центр).

Спеціальний навчальний підрозділ – структурний підрозділ загальноосвітнього навчального закладу, створений для навчання осіб з фізичними та/або розумовими порушеннями, з метою надання спеціальних освітніх послуг у закладах за місцем проживання осіб.

Спеціальні умови для отримання освіти – умови навчання, в тому числі спеціальні програми та методи освіти, індивідуальні технічні навчальні засоби, підручники, навчальні посібники, а також педагогічні, медичні, соціальні та інші послуги, без яких неможливо або ускладнено засвоєння загальноосвітніх та професійних навчальних програм особам з особливостями психофізичного розвитку.

Спеціальні здібності – особливості індивідуальності, які забезпечують успішність виконання певної діяльності. Для їхнього розвитку потрібні систематичні й наполегливі вправи, а також ставлення індивіда до них як засобу вирішення життєво важливих завдань.

Спеціальна освіта – дошкільна, загальна середня, професійно-технічна та вища освіта, для отримання якої дітям з особливостями психофізичного розвитку створюють спеціальні умови.

Спонтанна (неконтрольована) інтеграція. Діти з особливими потребами відвідують загальноосвітні класи без отримання додаткової спеціальної підтримки.

Тахілалія (від грец. tachus — швидкий, lalia — мовлення) — патологічно прискорений темп мовлення.

Усне мовлення – слухове сприймання певної інформації.

Фізіологічний інфантилізм – відставання у фізичному розвитку, що проявляється в деяких людей як наслідок охолодження, отруєння або інфікування плоду в період вагітності, кисневого голодування при пологах, важких захворювань в перші місяці життя, порушення обміну речовин, порушень у діяльності деяких залоз внутрішньої секреції.

Формування вимовного аспекту мовлення – надзвичайно складний процес, в якому дитина навчається сприймати звернене до неї мовлення і керувати своїми мовними органами з метою його відтворення.

- 1) **фонетичні** — неправильна вимова одного чи групи звуків (сонорних, шиплячих, свистячих; порушення за твердістю-м'якістю, глухістю-дзвінкістю приголосних звуків тощо);
- 2) **лексико-граматичні**, що характеризуються обмеженим словниковим запасом, неправильним узгодженням слів у фразі, не договорюванням, перестановкою, неправильним використанням прийменників, відмінків, збідненою фразою тощо);
- 3) **мелодико-інтонаційні**, які спостерігаються у процесі неправильного використання наголосів (логічний — у фразі, граматичний — у слові), а також порушення, пов'язані з силою, висотою, тембром голосу (тихий, здавлений, хрипкий, невиразний, писклявий, глухий, не модульований, неприродний);
- 4) **темпо-ритмічні**, для яких властиві прискорений, уповільнений, переривчастий темпи (необґрунтовані паузи, спотикання, скандування звуків і слів, запинки несудомного (фізіологічні ітерації, полтерн) та судомного характеру (різні форми заїкання);
- 5) порушення писемного мовлення:

Функціональна інтеграція – процес навчання дітей з особливими потребами і їх одноліток в одному класі двох типів: часткова і повна інтеграція. При частковій інтеграції діти з особливими потребами навчаються в окремому спеціальному класі або відділенні школи і відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи – тоді як при повній інтеграції такі діти проводять увесь час у загальноосвітніх класах. Саме останній тип інтеграції можна розглядати як справжню освітню інтеграцію.